

HİLAFETİN SÜBUT ŞARTI OLARAK BEY'AT

Tuncay BAŞOĞLU*

Hilafet, Cahiliye devrinde mevcut olmayıp İslam döneminde ihdas edilen ve tarih içindeki uygulama ve yorumlarla gelişen bir müessesedir. Hilafet, yapılan tariflerden de anlaşılacağı üzere¹ “Hz. Nebi’ye halef olma” ve “tüm ümmeti kapsama” üzerinde yoğunlaşmakta; kural olarak müminlerin tek bir yönetim altında ve tek bir imamın önderliğinde birleşmeleri öngörülmektedir. Mâverdü’nin, imamın, dini hükümleri, “yerleşik kaidelere riayet ederek” (alâ usûlihi’l-mustakarra)² koruması ve uygulaması gerektiği hakkındaki görüşünün de gösterdiği üzere fakihlerin temel amacı, Hz. Peygamber ve ilk dört halife devri yönetim anlayışını devam ettirmektir. Gaye ile istikrarı, ideal olanla realiteyi kendine has bir üslupla ihtiva eden hilafette, zamanla bu iki ucun arası gerilmiş ve muhafaza ve ıslah yollarıyla uzlaştırma gereği hissedilmiştir. Hilafetin meşruiyeti ve hükmü, halifenin göreve getirilmesi ve görevinin sona ermesi, yetki ve vazifeleri gibi konular tarihî uygulama ve tartışmaların da tesiriyle şekillenmiştir. Bugün elimizdeki konuyla ilgili müstakil eserler, hilafetin klasik şeklini kaybetmesinden sonra dört halife devrini müdafaa, geleneği muhafaza ve mevcudu ıslah amaçlı yazılmış eserlerdir.³ Halifenin, halifeliğe gelişi ve görevinin sona ermesi ile ilgili olarak ele aldığımız ve bu makalenin konusu olan bey’at akdinin anlaşılmasında, yukarıdaki hususların ve genel olarak hilafetle

* Araştırmacı, İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM).

1 İmamet (=hilafet), “dini koruma ve dünyevi siyaseti yürütmeye halef olmaktır.” (Mâverdü, s. 3); “mühim din ve dünya işlerinde ammeye ve hassaya taalluk eden umumi ve tam riyasettir.” (Cüveynî, *Gıyâsi*, s. 22); “halk üzerine umumi tasarruf hakkına sahip olmaktır” (İbn Abidin, I, 572) şekillerinde tarif edilir. Benzer tarifler ve tariflerdeki kayıtların tartışılması için bk. İcî, s. 395; Tehânevî, imamet ve imam maddeleri, I, 92, halife md., I, 441. Yeni tariflerde yukarıdaki iki husustan ziyade meşruiyet vurgulanır. Bir misal olarak bk. “İmamet, İslami yönetim, en doğru biçimiyle yasası İslam hükümleri olan yönetim demektir.” Reyyis, s. 167

2 Mâverdü, s. 22

3 Bu konuda müstakil eser veren veya başka eserler içerisinde ayrıntılı olarak ele alan müelliflerin çoğu h. V. asır civarında yaşamışlardır. (Bâkîllânî (v. 403), Mâverdü (v. 450), Ferrâ (v. 458), Cüveynî (v. 478), Gazzâlî (v. 505). Bunun yanısıra İbn Teymiyye (v. 728), İbn Cemaâ (v. 733), İbn Haldun (v. 808), Şâh Velîyyullah (v. 1176) gibi müstakil eser veren sonraki devir müellifleri de vardır. Muasır dönem, sebep ve içerik farklılıkları bulunsada tartışmaların yoğunluğu bakımından V. hicrî yüzyıla çok benzemektedir.

ilgili tartışmaların bilinip gözönünde bulundurulması faydalı olacaktır. Makalede, ayrıntılarla ilgili delillere girilmeksizin bey'at akdinin bir tasviri verilmeye çalışılacak, ayrıca çağdaş hukukçu Senhuri'den hareketle modern yaklaşımların bir örneği sunulacaktır.

I-KAVRAM

A-SÖZLÜK VE İSTILAH MANASI

Bey'at kelimesi, Arapçada satmak ve satın almak anlamlarında kullanılan bey' kelimesiyle aynı kökten gelmekte ve iki farklı manada kullanılmaktadır: Bey' akdinde icap üzere yapılan pazarlık (safka) ve bir kişinin diğerine itaat etmek üzere onunla yaptığı ahitleşme. Burada bizi ilgilendiren, kelimenin ikinci anlamı olup, bu anlam için aynı kökten türetilen bir ism-i fâil ve ism-i mefûl kullanılmamakta; fiil olarak ise, "Emr (yönetim) üzere bey'atleştiler." cümlesinde olduğu üzere "bâyea'-mübâyea'ten" kalıbı kullanılmaktadır. Yönetim hususundaki bey'atleşmede "sanki taraflardan her biri kendi yanında olanı arkadaşına satmış, samimiyetini, itaatini ve işinin içyüzünü ona vermiştir."⁴

Cahiliye devrinde kabile mensubları, bir şahsın yönetimini kabul etme hususunda yaptıkları anlaşmayı, alım-satım (bey') akdine hem şeklen (musafaha) hem de içerik (ıvazlı olması) yönünden benzetmişler; yöneticinin egemenliğini tanıma ve itaat etmeleri, karşılığında da yöneticinin onların maslahatlarına uygun olarak yönetmesi üzere yaptıkları ahitleşme için aynı kökten (bey') türetilen bir kelimeyi kullanmışlardır.

Bey'at, İslam dininin getirdiği inanç çerçevesi ve fikhî kavram ve kaideler bütünü içerisinde Cahiliye'deki uygulamadan farklı bir çerçeveye oturmıştır. Nevevî'nin bey' akdine benzetiliş sebebi olarak bey'atin de ıvazlı olduğu ve bu ıvazın da Tevbe 9/111. ayette bahsedilen alışveriş olduğu şeklindeki değerlendirmesi bunun misallerinden biridir.⁵ Bey'at, özellikle Hz. Peygamber devrinde İslam dininin temel kaidelerine bağlılık ve itaat kaydı ile yapılmış, daha sonra buna siyasi bir boyut eklenmiştir. Hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, bizzat Hz. Peygamber, "hilafet" kavramından bahsetmiş, yönetim hakkında genel olarak ve ayrıca yakın gelecekte olacak hadiselerle ilgili emir ve tavsiyeleri arasında, bey'atle ilgili konulara da değinmiştir. İslam devrinde bey'atle ilgili bir önemli nokta da, kelimenin yalnız müslümanlar arası yapılan bir söz verme veya sözleşme için kullanılması, gayr-ı müslimlerle yapılan siyasi bağlılıkla ilgili sözleşmelerin başka isimlerle (ahd, zimmet akdi gibi) anılmasıdır.

4 Bk bey'at (bey' md. içinde): Halil b. Ahmed, II, 265, Cevherî, III, 1189, Zebîdî, XX, 369-70, Feyyûmî, I, 69, İbn Manzûr, VIII, 23-6,

5 Nevevî, *Şerhu Sahihî Müslim*, XII, 229-30

Klasik eserlerde⁶ imametın tarifine çokça rastlamamıza karşın, bey'atın ıstılahî bir tarifini bulamamaktayız. Ancak, incelendiğinde bey'ate yüklenen çeşitli anlamlar tesbit edilebilmektedir.

Bey'atın kullanıldığı anlamlardan biri, yönetilenlerin tek taraflı irade beyanıyla, yöneticiye itaat ve bağlılık sözü (ahit) vermeleridir. Buna *umumî bey'at*, *itaat bey'ati* gibi isimler verilir. Ayrıca, kendisini halife olarak görmeyen bir sultanın da bağlılık ve itaat üzere bey'at alması ile ilgili çeşitli örnekler bulunmaktadır.⁷ Bey'at, umumiyetle eski Arap adetinde olduğu gibi musafaha (elini tutma, tokalaşma) ile birlikte sözlü olarak yapıldığı gibi, yazılı olarak⁸ veya işaretle de yapılabilir. Sonraları olduğu gibi merasim ve yazılı ahitnameler de düzenlenebilir. Yönetimin yapısına göre bu söz veriş, her iki tarafın yeminleriyle de tekid edilmiş olabilir.

İtaat sözü verme anlamıyla bey'at, doğrudan yönetimle ilgisi bulunmayan bir alanda da sözkonusu olabilmektedir. Bu aslında hılfu'l-fudûl türü bir yeminleşme olarak görülebilir. Mesela Hz. Peygamber inanç ve ibadetle ilgili konular ile bazı ahlaki hususlar hakkında bey'at almıştır.⁹ Yine müminlerin umumi menfaatine yönelik bir işi yapmak üzere yapılan yeminleşme ve sözleşmeler ile harpte, savaşma azmini tekid için komutan ve askerlerin yeminleşmeleri için de bey'at kelimesinin kullanıldığı görülür.

Bey'atın bir başka kullanımı, imamın (halifenin) belirleniş yolu olarak seçim ve hilafet yetkisinin elde edilmesi (sübutu) anlamındadır. Bu tür bey'ate *in'ikad bey'ati* denilebilir.¹⁰ Çünkü adayın hilafete gelişi bey'atle sabit olmaktadır. Burada bey'at, bir süreci ifade eder. Birinci aşama seçim işlemini, ikincisi ise akdi oluşturmaktadır. Klasik eserlerde bu akde *hususî bey'at*, *bey'at akdi* veya *imamet akdi*, bu akdin öncesinde imamın belirleniş yoluna da *bey'at* veya *ihiyar* denilmektedir. Seçimden sonra ehli'l-hall ve'l-akd imama bağlılık sözü verirler ve imamet in'ikad eder. Fakihler ve mütekellimler bey'ati bu manada *nas* veya *istihlafın* karşısı olarak, ihtiyarla (seçim) müteradif anlamda kullanırlar.¹¹ Mâverdi'nin bahsettiği imamete iki geliş yolundan (bey'at-ihiyar, istihlaf) ikincisinde yapılan bey'at, seçim anlamından soyutlanarak yalnız sübutu ifade eden akidleşme olarak veya itaat sözü olarak karşımıza çıkar.¹²

6 Burada kastedilen eserler özellikle yukarıda dipnot 3'de zikredilen müelliflerin eserleridir.

7 Kalkaşandî'nin eserinde özellikle dokuzuncu ciltte bey'atle ilgili olarak düzenlenecek resmî metinler hakkında çokça örnek bulunmaktadır. Konuyla ilgili bazı misaller için bk. Kalkaşandî, IX, 283-8, 323-9, XIII, 220-3.

8 Bir örnek için bk. İbn Ömer'in Abdülmelik b. Mervan'a gönderdiği mektup, Malik b. Enes, Bey'at, 3

9 Bk. Tarihçe kısmı

10 Demûcî, s. 208

11 Gazzâlî, *Fezâih*, s. 110; İcî, s. 399; İsfahânî, s. 472-3; İbn Cema, s. 52; Şirbînî, IV, 130; Remlî, VII, 410.

12 Mâverdi, s. 12. Mâverdi ikinci görüşü (itaat sözü olduğu görüşünü) tercih etmektedir. Bu iki farklı görüş yanısıra, istihlafın bir önseçim veya aday gösterme olup seçimin bir şekli olduğu kanaatinde olan üçüncü bir görüş de vardır.

Mâverdî, imamı belirleme yolu olarak *ihtiyar* (seçim) kelimesini kullanmıştır. Burada imamın belirlenme süreci *ihtiyar*, sonunda akitle noktalanması ise *bey'at*'tir. Ancak bu ayrımın çok bilinçli yapılmadığı, *ihtiyar* ve *bey'at*in müteradif olarak kullanıldığı söylenebilir.¹³

*Bey'at*in dikkat edilmesi gereken özel bir anlamı da, halifenin ilahî bir tayinle göreve gelmeyip, kullar (ümme't veya ümmetten bir kısmı) tarafından belirleneceğini ifade etmesidir. Kalam kitaplarında hilafeti ikamenin şer'an vacib olduğu anlatıldıktan sonra, ilk defa ortaya çıkışı ve halifenin nasıl belirleneceği tartışılır. Ehl-i sünnet kalamcıları halifenin belirlenmesinde iki yol (*bey'at* veya *nas*) olabileceğini, *nas* bulunmadığına göre tek yolun *bey'at* olduğunu söylerler. *Nas* bulunmuş olsaydı ilk halifenin Şari'in doğrudan isim vererek ona itaati emretmesiyle belirlenmiş olacağı, oysa buna dair bir delilin bulunmadığı belirtilir. "İlk halife, *bey'at*le belirlendiği ve *nassa* dair bir delil bulunmadığı için halifeyi belirlemede asıl, *bey'at* (seçim-*ihtiyar*) usulüdür."denir.¹⁴

Biat ve *biy'at* kelimelerinin aslında anlamları farklı olup Türkçe'de galat-ı meşhur olarak bunlar *bey'at* anlamında kullanılmaktadır.¹⁵

Geçmişte kâdının *bey'at*le halk tarafından tayini konusu tartışılmış ve iki farklı görüş ortaya konmuştur.¹⁶ Diğer amme velayetlerine getirilecek şahısların (vali, belediye başkanı vb.) *bey'at*le belirlenmesi konusu da buna bağlı olarak tartışılabilir.

Bey'at kelimesi, tasavvuf istilahları içinde de yer almaktadır. İntisab, mubayea, ahid, inabe, el alma ve ikrar gibi terimler de bu anlamda kullanılır.¹⁷ Şeyhten el almak; ona sadık kalıp, dostuna dost, düşmanına düşman olma, gerek rahat, gerekse sıkıntılı zamanlarda ona itaat edip emrinden dışarı çıkmama şartları üzere muahede yapmak anlamındadır.¹⁸ Tasavvufi anlayışta *bey'at*in temeli, Hz. Peygamberin İslam'a girmek isteyenlerden, cihad ve hicret gibi önemli faaliyetlere katılacak sahabilerden *bey'at* almasıdır.¹⁹

13 Mâverdî, s. 6-9. Burada hem *ihtiyar*, hem de *bey'at* kelimeleri inikad kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Bazen de bir sürecin iki parçası olarak kullanılır. *Bey'at* ile *ihtiyar*ın daha açık ayrımı istihlaf konusunda görülür. (bk. s.12). Ayrıca bk. Ferrâ, *el-Ahkanu's-Sultaniyye*, s. 24; Cüveynî, *İrşad*, s. 357, 361; *Giyâsî*; s. 54-55; Âmidî, s. 375, 381-2.

14 Cüveynî, *İrşad*, s. 353; *Giyâsî*, s. 26-63; Âmidî imamı tayinin müstenedi *nas* veya *ihtiyar* olduğuna işaret eder ve *nassi* reddeder. Burada *bey'at* yerine *ihtiyar* kelimesini kullanılmıştır. Bk. Âmidî, s. 375-81.

15 *Biy'at* (cem'i: *biye'*), hristiyanların ibadet yeri manasındadır ve Kur'an'da da bulunmaktadır (Hacc, 22). Ayrıca oluş, şekil bildirir. *Cilse*, *rikbe*, *kr'de* de olduğu gibi. Mesela alışverişi iyidir denir. *Biy'e* (hemze ile) ise çevre, ev, hal manalarındadır. Bk. *bey' md.* ve *biy'e md.* *Zebîdî*, XX, 369-70, *Cevherî*, III, 1189, *İbn Manzûr*, VIII, 23-6, *Mu'cemû'l-Vasîl*, I, 75

16 İcî, s. 400

17 Yılmaz, H. Kamil, s. 196.

18 Uludağ, Süleyman, *biat md.*

19 Yılmaz, s. 196. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, s. 196-7; ayrıca bk. Sühreverdi, *Avarifü'l-Mearif*, s. 122-133

B-TARİHÇESİ

Ş Bey'at, Cahiliye devrinde mevcut olan, İslam devrinde de çeşitli değişikliklerle birlikte devam eden uygulamalardandır. Özellikle bey'atte ileri sürülen şartlar ve bey'atin hilafet için yapılması İslam devrinde getirilen yeniliklerdir. Kaynaklarda Cahiliye devrinde yapılan bey'atlar, bu bey'atin önemi, sürekliliği ve yaygınlığı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Arap toplumunda sözleşme ve yeminlerin önemi ve kabile yapısı hakkında çeşitli bilgilere sahip bulunmaktayız. Bey'at dışında siyasi-sosyal amaçlı yeminleşme ve sözleşmeler de vardır. Buna *Mutayyebûn* ve *Ahlaḫ* isimli iki grubun yeminleşmeleri ve hilfu'l-fudûl örnek gösterilebilir.²⁰

İslam devrinde, Nebi (s.a.v)'in sahabilerden aldığı bey'atlar, iki Akabe bey'ati ışığında değerlendirilebilir. Akabe bey'atlarından önce de Hz. Peygamber'in, yeni müslüman olanlardan kendisine bey'at etmelerini istediğine dair bazı ipuçları bulunmakla beraber,²¹ Mekke devrinde her müslümandan böyle bey'at alınıp alınmadığı hususu açık değildir. *Kadınlar bey'ati* de denilen *İlk Akabe Bey'ati*'nde verilen sözler, Mümtetine 12. ayette de geçmektedir.²² Burada geçen hususlar İslam toplumunun temel esasları mahiyetinde olup genel olarak bundan önce ve daha sonra İslam üzere alınan bey'atlerden farkı yoktur. Demîcî, bu tür bey'atleri *İslam'a giriş bey'ati* olarak adlandırır.²³

II. Akabe Bey'atinde önceki şartlara ek olarak Hz. Nebi'yi koruma ve gerektiğinde harp etme şartları da koşulmuştur. Bey'at edenlerden, kabileleri hakkındaki işlerde aracı olmaları için 12 nakib seçmeleri istenmiştir. Bu bey'atleşme üzerine Tevbe 111. ayetin nazil olduğu rivayet edilir.²⁴ II. Akabe Bey'ati'nin diğer bey'atlerden farkı devlet kurucu mahiyette olmasıdır. Her ne kadar devlet fiilen hicretle başlamışsa da, buradaki ahitleşme ile temel

20 İslam öncesi Mekke için bk. Hamidullah, II, 841-70; Ahlaḫ ve Mutayyebun olayı için bk. a.g.e, I, 463-4, Hilfu'l-fudûl için bk. a.g.e I, 52-4

21 Hz. Ali'nin naklettiği bir hadiste Nebi (sa)'ın yakın akrabalarını dine daveti sırasında kendisine bey'at etmelerini istemesi ile ilgili hd. için bk. (Ahmed b. Hanbel, I,159). Ezd-i Şenue kabilesinden Zımad'ın Mekke devrinde kendisi ve kavmi adına Nebi (sa)'e "İslam üzere" bey'at etmesi hakkında bk.(Müslim, Cum'a, 46)

22 İbn Hişam, II, 48-57; Buharî, Ahkam, 49; Müslim, Hudud, 41-44; İbn Hibban s. 67; İbn Abdilberr, s. 67-9; İbn Kesîr, *Siret*, II, 176-181. Ayet, Hudeybiye anlaşmasından sonra (h.6/m.628) Mekke'den gelen kadınların hangi şartlar üzere bey'at edeceklerini bildirir. İlk akabe bey'atini anlatan sahibi (Ubade b. Samit) sözler arasındaki benzerliğe bakarak ve kendisinin de belirttiği üzere harp şartının bulunmaması sebebiyle bu bey'at için kadınlar bey'ati adını kullanmıştır.

23 Demîcî, s. 190

24 İbn Hişam II, 57-64; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Berae (Tevbe) suresi tefsiri, II, 406. Ubade b. Samit ra.'e göre bey'at şartları şunlardır: "*Hoşumuza giden ve gitmeyen hallerde dinlemek ve itaat etmek (sem' ve tâat), kolaylık ve zorlukta infak etmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak (emr bi'l ma'ruf ve nehy an'il münker), Allah hakkında kanayanın kanamasından korkmamak, bize (Medine'ye) geldiğinde ona yardım etmemiz, nefsimizi, hanımlarımızı ve çocuklarımızı koruduğumuz şeylerden onu da korumamız şartıyla bey'at ettik. Buna karşılık bize cennet vaadedildi. İşte bu üzerine bey'atleştığımız Resulullah'ın (sa) bey'atidir. Kim dönerse ancak kendi aleyhine döner. Kim vefalı olursa Allah da ona vefalı olur.*" Buharî, Ahkam, 43; Ahmed b. Hanbel, V, 325, İbn Mâce, Cihad, 2866; İbn Hibban, s. 76-9. Bir rivayette de "*harb üzere bey'at ettik*" denilmektedir. Ahmed b. Hanbel, V, 316. Bey'at edenler tüm kavimlere karşı (alâ harbi'l-esved ve'l-ahmer) harp etmeyi göze almışlardı. Bk. İbn Abdilberr, s. 69-74; İbn Kesîr, *Siret*, II,195

atılmış, ayrıca nakiblerin seçilişle siyasi organizasyona ilk adım atılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da yalnızca İslamı, dolayısıyla peygamberlik makamını kabulün, siyasi yükümlülükler için yeterli görülmeyip ayrıca böyle bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmasıdır.

Bu iki Akabe bey'ati, farklı şartlarla yapılan iki farklı bey'atleşme türünün örnekleri olarak görülebilir. Böylece bir yandan dinin temel esaslarının yaşanması için her ferde sorumluluk yüklenmekte, öte yandan siyasi bir merkez etrafında teşkilatlanma sağlanmaktaydı. Bir kısım bey'atler de önceki şartları yenileme veya tekid amacıyla veya bir harp esnasında savaşıma azmini kuvvetlendirme için yapılmıştır.²⁵ Mekke devrinin aksine, Medine devrinde, bey'at alınmasıyla ilgili çok fazla rivayet bulunmaktadır. Bu devirde "sem' ve taat", "hicret etme"²⁶, "cihad etme" şartlarının doğrudan siyasî bir mekanizmayla alakası göze çarpar. Ancak II. Akabe bey'atinden sonraki siyasi-askeri mahiyetli bey'atlerde, ister ferdi olarak, ister topluca bir kabile tarafından yapılmış olsun, tek taraflı olarak bir otoriteyi tanıma ve bağlanma anlamı ağır basmaktadır.

Akabe bey'atleri'nden sonra, hicret sonrası kadınlarla yapılan bey'atler (hicrî 1. yıl), Hudeybiye'de Rıdvan Bey'ati (h. 5. yıl)²⁷, Hudeybiye anlaşması sonrası gelen muhacir kadınların bey'atleri, Mekke fethi'nde (h. 8. yıl) Kureyşlilerin bey'at etmeleri, kabilelerin heyet göndererek bey'at etmeleri²⁸ gibi topluluk halinde yapılan bey'atleşmelerle ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır. Medine'deki on yıl boyunca çeşitli zaman dilimlerine yayılmış olarak her müslüman olan kişiden bey'at alındığı görülmektedir. Ancak kölelerden ve çocuklardan genel olarak bey'at alınmamıştır.²⁹ Kadınlardan alınan bey'atlerde ise harp etme şartı bulunmamakta, ilk tür bey'attaki şartların koşulduğu görülmektedir. Mümtetine 12.

25 Hudeybiye'de yapılan bey'at için bk. Müslim, İmare, 67-80; Tebuk harbi dönüşünde sefere katılmayan ve özür beyan edenlerden alınan bey'at de bir yenileme ve tekid mahiyetindedir. Buharî, Meğazi, 79. Ahlaki faziletlerle ilgili ek şartlar getiren bir örnek için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 172

26 Hicret şartıyla ilgili olarak bk. Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim, XIII, 7-8; Müslim, İmare, 83; Cihad ve Siyer, 2

27 Nesai, Bey'at, 7-8; Nevevî, Şerh, XIII, 2-5; Razi, XXVIII, 75-6, 81-3; Kurtubî, XVI, 177, 181-3; Alûsî, XXVI, 96-7, 106-8

28 Kabile heyetlerinden alınan bey'atler, bağlılık ve otoriteyi tanıma anlamının yanısıra bir anlaşma mahiyeti de içermektedir. Özellikle Sakif heyetinde görüldüğü üzere, bey'at öncesi görüşmeler çetin bir pazarlık şeklini alabiliyordu. İbn Sa'd'ın *Tabakât* 'ında yetmişten fazla elçi heyetinin geldiği anlatılır. Ayrıca bağlılığın ve yeni dine itisabın hangi şartlar üzerine olacağını, yeni dinin öngördüğü siyasi ve sosyal düzenlemelerin esaslarını gösteren mektuplar da gönderilmiştir. Kabilelere yazılan mektuplarda "İslam, namazı ikame etme, zekatı verme, ganimetin humsunu (1/5'ini) verme, Nebiye yardım (nusret) ve müşriklerden teberri (ayrılma)" gibi şartlar koşulmuştur. Tafsilatlı bilgi için bk. İbn Sa'd, I, 291-359; İbn Hişam, IV, 38, 141-4; Müslim, Selam, 126; Ebu Davud, Libas, 23; Ahmed b. Hanbel, IV, 19; Nesai, Mesacid, 11.

29 Buharî, Ahkam, 46; Nesai, Bey'at, 20; Tirmizi, Büyü, 22; Müslim, Mûsakat, 123. Köle ve çocuğun tam eda ehliyetine sahip olmamaları, dolayısıyla siyasi ve sosyal yükümlülüklerle ilgili şartları üstlenememeleri sebebiyle onlardan ikinci tür (harb ve hicret üzere) bey'at alınmamış olmalıdır. Ancak İslam'a giriş bey'ati'nin yapıldığına dair bir rivayet de bulunmamaktadır. Çocuklardan bey'at almama kaidesinin istisnaları için bk. Kandehlevî, I, 230

ayetdeki maddelere ek olarak başka şartlar da vardır.³⁰ İbnü'l-Cevzî, yalnız kadınlardan, Nebi (s.a.v)'e bey'at eden 457 kişiyi tesbit ettiğini söylemektedir.³¹ Bu verilen sayıya ve toplu olarak yapılan bey'atleşmelere bakılarak, Hz.Nebi devrinde âkıl-bâliğ ve hür tüm mümin erkek ve kadınlardan bey'at alındığı söylenebilir.

Halifelere yapılan bey'atler, siyasi-hukuki niteliklidir. Bu bey'atler, “Kuran ve sünnete uymak şartıyla itaat etmek” üzere yapılmaktaydı. Bu şarta Hz. Osman'dan itibaren “önceki halifelerin siretine ittiba” şartı da eklenmişti. İslam'a giriş bey'atı ile ahlaki şartlar üzerine yapılan bey'atler ise, sahabe devrinde düzenli bir uygulama alanı bulmamış görünüyor. Çok nadir bazı rivayetler dışında sahabe ve sonrası devirde bey'atten bahsedildiğinde yalnızca siyasi karakterli (hilafet için veya yönetimle ilgili bir durumda mesela harp veya isyan sırasında yapılan) bey'at anlaşılır. Hadislerde hilafet kurumundan bahsedilmiş ve bu arada halifelere bey'at ve bey'atle ilgili şartlara da değinilmiştir.³² Bir kısım hadisler özellikle müslümanlar arasında siyasi birliğin devamını temin amacına yöneliktir.³³ Ancak hadislerde bey'atten ve müşavere den bahsedilmekle birlikte, adaylar arasında seçimin nasıl yapılacağı hakkında bir usul-prosedür bulunmamaktadır. Bu sebeple ilk dört halifenin tayininde neredeyse dört ayrı usulün uygulandığından bahsedilebilir. Ancak hepsinde ortak olan bazı yönler vardır. Bunlar, halifenin es-sabikun el-evvelun (baştan beri İslam daveti için çalışanlar) arasından seçilmesi, önce muhacirun ve ensardan Medine'de bulunanlar tarafından müşavere yoluyla tayin edilmesi, sonra da umumi bey'at için mescidde halka arz olunmasıdır. Kadınlara bazen danışılmakla birlikte bey'ate katılıp katılmadıkları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Özellikle ilk halifeye yapılan bey'atle ilgili rivayetler, sonraki tüm tartışma ve yorumların temelini oluşturur.³⁴

Dört halife sonrası devirde, yönetimin yapısında meydana gelen değişiklikler sebebiyle bey'atle ilgili uygulamalar, zaman içinde birçok farklılıklar arz etmiştir. Veraset usulünün kabul edilmesi, umumiyetle bey'atin seçim anlamının geri planda kalmasına, veliahd tayininde karşılaşılan problemlerle ilgili yeni tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bey'atin seçim anlamı ortadan kalkmamış; V.yy'da İsmaililere yapılan tenkidler sırasında olduğu gibi farklı bir çerçeve içinde zaman zaman tekrar ön plana çıkmıştır. Günümüzde de yine farklı bir çerçeve içerisinde bey'atle ilgili yorumlar bulunmaktadır.

30 Ahmed b. Hanbel, V, 85, VI, 408-9, Nesai, Bey'at, 18; Suyutî, *Dürrü'l-Mensur*, VI, 209-11; Abdürrezzak, 9830, VI, 9; Kandehlevî, bey'atler bölümü, I,226-9

31 İbnü'l-Cevzî, VIII, 244

32 Müslim, İmare, 44

33 Müslim, İmare, 53-56, 61; Buhari, Fiten, 2, Ahkam, 4

34 Bu rivayetlerin bir kısmı için bk. Abdürrezzak, XI, 332; Buharî, Hudud, 31, Ashabu'n Nebiyy, 5, İtisam, 16, Menâkıb'ul-Ensar 46, Cenaiz 3, Meğazi 83; Nesai, Cenaiz 11 İbn Hişam, IV, 231; Taberî, III, 210.

Veraset usulü, müşavereyi dar bir topluluk içinde tutma, liyakat ve fazileti geri plana itme gibi mühim sapmaların yanı sıra, bey'at şartlarında bazı değişikliklere de yol açmıştır. Buna Haccac devrinde ikrah ile yaptırılan yeminler örnek verilebilir. Ancak, tarih içinde yönetimlerin yapılarının hep aynı kaldığını, dolayısıyla bey'atin işlevlerinin ve ilgili yorum ve uygulamaların aynı olduğunu sanmak yanlışlık olur.³⁵ Ayrıca birçok fırkanın ortaya çıkmasıyla hilafete gelişte meşru olan yollarla ilgili çok sayıda görüş ortaya atılmıştır. Bey'at, ister kabul edilsin, ister reddedilsin, bu yollardan herbirine göre farklı yorumlanabilmektedir. Bazıları, halifenin naslarla ismen tayin edilmiş olduğunu, dolayısıyla gereken işlemin yalnızca tanıma ve idari işleri ona teslim etme olduğunu iddia etmiş; bazıları naslarda ismen değil vasfen tayin edildiğini dolayısıyla bu vasıflar kimde bulunursa onu tanımanın gerekli olduğunu iddia etmişler, ancak her iki grup da bu isim ve vasıfların neler olduğu hakkında ihtilaf etmişler; bazıları naslarda hiçbir tayin edici hüküm bulunmayıp, fikhin genel kaidelerine uygun olarak müşavere sonucu seçim ve akidle belirleneceğini ileri sürmüşler; bazıları da karma bir görüş benimseyerek naslarda bazı vasıfların var olduğunu, ancak bu vasıf sahipleri arasından seçim yapılacağını kabul etmişlerdir. Bu gruplardan ilk ikisi bey'ati, tanıma ve itaat sözü verme olarak görmüş, son iki grup ise, bey'ate seçim ve akid anlamını da yüklemiştir.³⁶ Uygulamada günümüze kadar devam eden bey'atin tarih içinde uğradığı anlam değişiklikleri ve şekli bir müessese olmanın ötesinde taşıdığı önem ve tesirleri ayrı bir araştırma konusudur.

C-BEY'ATIN GAYESİ, MEVZUU, HUKUKİ NİTELİĞİ VE ÇEŞİTLERİ

Bey'atin mevzuuna göre, yukarıda da geçen anlamları (bk. I-A) gözönünde bulundurularak, a-idari işler için yapılan bey'atler, b-ahlaki irşad-eğitim için yapılan bey'at, c-ahlaki-sosyal bir yardımlaşma için yapılan bey'atler, d-dini bir davet, emr bilmaruf gibi bir emri gerçekleştirmek üzere teşkilatlanma ve bu teşkilata giriş için yapılan bey'at, e-cihad esnasında yapılan tekid bey'ati; imamet için yapıldığında yapılaş aşamasına göre umumi-hususi bey'at gibi bir sınıflandırma yapılabilir. İdari bey'atler 1-İmamet ve veliahdlik için yapılanlar, 2-İmamet'in aşağısında bulunan çeşitli idari kademeler için yapılan bey'atler olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. İlk kısmın yalnız imametle ilgili çeşitleri de, ki burada işlenecek olan kısım budur, a-Bey'at edenlerin (ehlü'l-hal ve'l-akd veya halk) rolüne göre 1-itaat bey'ati, 2-seçim (in'ikad) bey'ati; b-yönetimin kuruluşuna göre 1-kurucu bey'at, 2-mevcut yönetimde boşalan imamet makamının yeni bir imama devri için yapılan bey'at şeklinde tasnif edilebilir.

35 Dört halife devri ve sonrası tarihi uygulama ile ilgili kısmi bir inceleme ve bazı örnekler için bk. Başoğlu, s. 24-56

36 Hilafete veya devlet başkanlığına geliş yolu olarak uygulanan veya değişik fırkalarca savunulan yolları şu şekilde özetleyebiliriz: 1-Seçim anlamıyla bey'at, 2-İstihlaf, 3-Şûra, 4-Nas, 5-Davet-hurûc, 6-İstila, 7-Tahkim ve sulh (bunlar iki farklı yol olarak da uygulanabilir), 8-Veraset usulü ve veliahd tayini, 9-Eşit iki aday arasında kur'a, 10-Velayet-i fakih. Farklı fırkaların görüşlerinin anlaşılabilmesi için her birinin imamet anlayışının ve hatta akaidle ilgili görüşlerinin bilinmesi gerekir.

Burada ele aldığımız anlamda bey'at akdinin mevzuu, imamın tayinidir. Hukuki bakımdan diğer akid türlerine indirgenemeyecek ayrı bir akit türüdür. Bey'atle ilgili hükümlerin tesbitinde kendisine benzetildiği nikah, bey', vekalet gibi akitlerden mevzuu ve bir kısım hükümleri itibarıyla farklılıklar arzeder.

Bey'at akdi, müminlerle imamet adayı arasında, hilafet vazifesinin ona verilmesi için yapılmaktadır. İmam ancak Resulullah'ın (s.a.v) şeriat olarak koyduğu ahkam, hudud ve emirlerin ikamesi için nasbolunur. Bunlar içinde yalnız imamın yapabileceği vazifeler bulunduğu gibi, imam bulunmasa da yapılabilecek olan işlerde de, imam, el-emr bil-maruf ve'n-nehı ani'l-münker vazifesi gereğince, sünnet yolunun muhafazasını sağlar, halkı rüşd yoluna götürür. İmamet, bizatihi değil, yapılması beklenen vazifeler için gerekli bir makamdır.³⁷

Bey'at akdinin nitelikleri şöyle sıralanabilir: a-Hem hakkullah, hem de hakkulibadın birlikte bulunduğu, ancak hakkullahın galib olduğu bir akiddir, b- Senhûrî'nin de belirttiği gibi münşi (kurucu, tasarruf yetkisi kazandıran) bir akitir. Bazı fakihler bey'ati yalnız kâşif (yetkiyi tanıyan ve ikrar eden) bir tasarruf olarak görseler de, hukuki niteliği açısından ilk görüş doğrudur,³⁸ c-Amme vazifelerini ifa ve salahiyetleri kullanmada en üst emanet makamı ile, ilgilidir, d-Emanet sıfatı ile ilgili ve amme üzerinde velayet yetkisi veren bir akid olduğu için akdi yapan kişilerin vasıflarına sıkı sıkıya bağlıdır, e-Yine aynı sebeple akidle ilgili, diğer akidlerde bulunmayan, bir kısım sınırlamalar vardır, f-Amme gücünü elinde bulduran, siyasi iktidarı oluşturan toplulukça yapılan bu akid, siyasi topluluğun veya teşkilatın dışında kalanlar için bağlayıcı bir karar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Seçim, bu akdin ön aşaması olup, uygulamada asıl kaideleri ihlal etmeyecek farklı uygulamalara gidilebilir. Yani müminler kendi aralarında müşavere yoluyla bu konuda kurallar koyabilirler, sonra bunu yine müşavereyle değiştirebilirler. Çünkü asıl kaidelere ve maksadlara uyulmak kaydıyla seçimin ayrıntıları ile ilgili hususlar, örfe bırakılmıştır.

D-DELLERİ VE HÜKMÜ

Bey'at kelimesi çeşitli türevleriyle birlikte ve bazen de atıflar yapılarak Kuran'da değişik ayetlerde geçmektedir.³⁹ Ancak, bey'atin imametın sübutu ve meşruiyeti için gerekli bir akid oluşuyla ilgili olarak ayetlerde sarıh bir delil bulunmamaktadır. Hz.

37 Bâkılânî, *Temhid*, s. 184-6

38 Senhûrî, s. 143-8

39 Fetih 10 ve 18. ayetler, Hz. Nebi'ye yapılan bey'atlerle ve özellikle Rıdvan bey'ati ile ilgili olup, bey'ate sadık kalmanın vücubunu ve verilecek mükafatı bildirmektedir. Mümtetine 12, Hudeybiye sonrası Mekke'den hicret eden kadınlarla yapılan bey'atin şartlarını anlatır. Maide 7. ayet, II. akabe bey'atini hatırlatıp, o akde sadık kalmaya teşvik etmektedir. (İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kuran*, II, 32; Alûsî, VI, 82) Tevbe 111. ayet de yukarıda zikredildiği üzere, bir rivayete göre II. akabe bey'ati üzerine nazil olmuştur.

Peygamber'in yaptığı çeşitli bey'atler, ileri sürülen şartlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi bulunmaktayız. Sahabe devrinde de bey'atin uygulanışı hakkında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Birliği koruma, adalet, ilk bey'ate bağlılık ve müşavere ile ilgili hadisler ile fikhın umumi kaideleri bu konuda karine teşkil eder mahiyettedir.⁴⁰ Bu konuda en önemli delil sahabe icmaıdır. Uyguladıkları şekillerde bazı farklılıklar bulunsa da halife tayininde adaylarda aranacak nitelikler, b-müşavere, c-karşılıklı olarak Kuran ve sünnete uymak üzere rıza ile bey'atleşme konusunda müttefiktirler.

Sonuç olarak a-İmametın sübutu için bey'at akdi yapılması gereklidir. Mâverdî de, imametin, tüm müminlerin ortak hakları bulunan bir makam olması sebebiyle, ancak akidle sübut bulacağı kanaatindedir.⁴¹ b-Mâverdî'nin belirttiği seçim ve istihlaf yollarının, ilk dört halifenin tayinine bakılarak tesbit edilen ve akdin öncesinde bulunan bir süreç olduğu görülür. Dolayısıyla bu süreç uygulamada akitten ayrılabilir ya da ortak anlaşma ile akdin şekli önşartı haline getirilebilir. Esas olan, atanan imamın gerekli niteliklere sahip bulunması ve müminlerin müşaveresi neticesi rızaları alınarak atanmış olmasıdır.⁴²

Hilafetin geçirdiği uzun tarihi safhalarda, adaylarda adalet ve liyakate riayet, müşavere yapma, siyasi güç ve istikrar ilkeleri arasında örtüşme olmadığı, -genellikle veraset usulünde ve istila yoluyla ikrahla bey'at alınmasında olduğu üzere-güç ve istikrarın tercih edildiği durumlarda da bey'atin, meşruiyeti tescil eden şekli bir akid olarak da olsa uygulandığı unutulmamalıdır. Öte yandan, seçim veya istihlaf yollarından biri ile yapılan bey'at akdinin meşruiyetine yönelik tarihte getirilen eleştirilerin ve nas iddiasının, farklı teorilere zemin oluşturma imkanı bulunmakla birlikte, bugün için uygulanabilirliği bulunmamaktadır.⁴³

II-BEY'AT AKDİNİN RÜKNÜ VE ŞARTLARI

A-RÜKNÜ

Bey'at akdinin rüknü diğer akidlerde olduğu gibi icap ve kabuldür. İcap hangi konuda yapıyorsa kabulün de ona uygun olması gerekir. İcap ve kabulde esas olan sözlü olarak

40 Konuyla ilgili "Kim boynunda bey'at olmaksızın ölürse cahiliyye ölümü ile ölür." hadisi yoruma ve tevillere açıktır. Yalnız Nebi (sa) hakkında değil, halifelere bey'at hakkında da geçerli olduğu kabul edilse bile, tek taraflı bir bağlanmayı emretmekte, hilafetin sübutu için bey'atin gerekli olup olmadığı konusunda delil olmamaktadır. İki imama bey'at hakkında gelen hadisler daha açıktır. Bu hadisler, ilk bey'atin geçerli, ikincisinin ise geçersiz olduğunu göstermekte ve bey'atin önceliğini hilafetin sübutunda esas almaktadır.

41 Mâverdî, s. 9-10

42 Şura 37. ayette geçen emr kavramı yönetim'e ilgili işleri de kapsamaktadır.

43 Bu eleştiriler ve cevaplar için bk. Hillî, c. 145-7; İsfahani, s. 472-4; İcî, s. 399-400; Başoğlu, s. 77-9. Zeydiler'in görüşü uygulanabilirlik açısından farklı bir konum arz etmektedir. Velayet-i fakih anlayışı, ortaya konulduğunda mezheb kaideleri içinde kalınarak nas anlayışını esas almakta, ancak önemli bazı farklılıkları da içermektedir; ayrıca Şafiiilerdeki bir halifenin yokluğunda en alimin yönetimi üstlenmesi icthadına bazı benzerlikler göstermektedir.

yapılmasıdır.⁴⁴ Ancak yazılı ve zaruret halinde de işaret ve fiille olabilir. Kabulün gerekmeyp, adayın icapı reddetmemesinin yeterli olduğu şeklinde bir görüş de bulunmakla birlikte, doğrusu kabulün de bulunmasının gerekli olduğudur.

B-ŞARTLARI

Kadim eserlerde in'ikad ve sıhhat şartları arasında açıkça bir ayırım yapılmamaktadır. Taraflarda aranan nitelikler, ikrah gibi iradeyi sakatlayıcı, rızayı yok edici hallerden hali olması ve akid zamanı ile ilgili şartlar in'ikad şartları olarak görülebilir. Bey'atte nefaz (yürürlülük) şartlarından ayrıca bahsedilmemektedir. Ancak iki şahsa birden bey'at edildiğinde, zaman bakımından önce olanın tesbiti için yapılan araştırma süresinde iki bey'atin de mevkuf sayılabileceği görülmektedir. Ayrıca akdi, bir kısım ehlü'l-hal ve'l-akdin onaylamaması, bey'at edenlerin kararında ittifak, çoğunluk veya belli bir sayı şartını koşanlara göre, mevkuf hale getirebilir. Akid sırasında muhayyerlik ileri sürülemeyeceği için lüzum şartı da ayrı bir kısım olarak ele alınmamıştır. Ancak veliahd tayininde, bu tayin bazılarına göre imam için bağlayıcı değildir.

İnikad için, icap-kabul uygunluğu dışında 1) yetki veya kuvvet bulunması, 2) bu icap ve kabulün zamanının uygun olması, 3) icap ve kabulün akdi yapmaya ehil olan iki taraftan sadır olması, 4) iradeyi sakatlayan hallerin bulunmaması gereklidir. Ayrıca ca'lî şartlara kısaca değinilecektir.

1) Yetki ve Kuvvet: İmamet vazifesi ve bey'at akdi, kifaî farzlardan olup, ancak bu farzı yapabilecek imkanlara sahip olanlar tarafından yerine getirilebilir. İhtiyaçların karşılanması ve gayelerin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan yönetim hususunda her zaman için rekabet ve talep bulunur. Karışıklığı önlemede birlikte kullanılması gereken iki yol vardır: İkna-sulh ve kuvvet. Yönetimin esasının insanlar üzerinde ikna edici etki ve zorlayıcı güç sahibi olma olduğu, bunun da somut olarak idari-askeri bir teşkilatın varlığıyla ortaya çıktığı kabul edilirse, bey'at edilen veya edenlerin ya da her iki tarafın, ülkede diğer güçler üzerinde hakimiyet kurmuş böyle bir teşkilatlı gücün desteğine sahip olması gerekeceği açıktır. Geçmişte aîmilerin kifayet, muta' olmak gibi zikrettikleri vasıflar bu şartı ifade etmektedir. Kuvvet, hem yeni bir devletin kurulması için, hem de mevcut bir yönetimin idamesi için gereklidir ve her iki durumda da fikhî hükümlere uygun

44 İbn Hacer, bey'atın yalnız fiille olmayacağını, esasen Nebi (sa)'in aldığı tüm bey'atlerin sözlü olarak meydana geldiğini söyler ve koşulan şartlara göre bey'at çeşitlerini şöyle sıralar: Dinleme ve itaat etme üzere (ale's sem' ve't taat), hicret etme şartıyla, cihad etme üzerine, sabretme üzerine, harbte kaçmamak üzere, kadınlar bey'ati üzere, İslam üzere (İbn Hacer, XXVII, 223). Ferrâ, bey'at edenlerin "İmametle ilgili farzların yerine getirilmesi ve adaletin ikamesi şartı üzerine rıza bey'ati ile bey'at ettik." şeklinde irade beyanında bulunacaklarını söylemektedir. (*Mutemed*, s. 250). Bu sözler misal kabilinden olup, akdin ruhuna aykırı olmayan değişik sözler kullanmak da mümkündür. Öte yandan, bey'at edilen taraf da bu tür sözler kullanabilir ve yemin edebilir. Geçmişte sünnete aykırı şekilde yaptırılan yeminler ise elbette uygulanmamalıdır.

olarak kullanılmalıdır. Yetki, mevcut bir yönetim içinde söz konusu olur; yeni imamın tayininde, müminler arasında kararlaştırılan önceki kurallara ve uygulamaya binaen yetkili tanınan ve aşağıdaki nitelikleri taşıyan kişiler akidde yer alır. Bir yönetimin bulunmadığı veya müminlerin parçalanmış olduğu bir durumda, Reşid Rıza ve Senhûrî, önce bölgesel iktidarların oluşmasını, sonra ortak bir hilafet kurumu tesis edilerek anlaşmalar yoluyla kademeli olarak hilafete gidilmesini öngörürler. Senhûrî, birliği sağlamada son çare olarak harbin de caiz olduğu kanaatindedir.⁴⁵

2-İcap ve kabulün zamanı: İcap ve kabulün yapıldığı anda, önceden şartları dahilinde yapılmış ve devam eden sahih bir akid bulunmamalıdır. İki imama bey'at edilmemesi, edilirse ikincisinin geçersiz oluşu hakkındaki hadis bunu gösterir.⁴⁶ Hz. Ömer bu sebeple, Şûrâ'dakilere, görüşmelerin kendisinin vefatından sonra yapılması talimatını vermiş olmalıdır. Ayrıca istihlaf ve -kabul edenlere göre- veliahd tayinindeki bey'at de ön anlaşma ve vaad niteliğinde olup, veliahdin imametinin inikadı ancak, mevcut imamın vazifesinin sona ermesinden sonra yapılacak bey'atle olur. Bu ön anlaşmaları, bağlayıcı gören bir görüş de mevcuttur. İlk bey'atin mün'akid olmadığı veya sona erdirici sebeplerden biriyle sona erdiği zaman yapılan ikinci bey'at, eğer diğer şartlar da mevcutsa, in'ikad eder. Önceki akdin sona ermesi ve yeni akdin yapılışı arasında geçecek zamanla ilgili üst sınır olarak, belli bir süre tayin edilmemiştir.⁴⁷

Burada tartışmalı olabilecek iki durum vardır. Biri önceki bey'atin sona ermesinden sonra, birden fazla adaya bey'at edilmesi ve her birinin kendi bey'atinin önceliğini ve şartları taşıdığını iddia etmesidir. Bey'at öncesinde üzerinde anlaşılmış bir prosedürün bulunmadığı ve kurumlaşmanın olmadığı ya da merkezî iktidarın zayıflayıp parçalanmasıyla birden fazla bölgede iktidara talip birçok siyasi-askeri teşkilatın ortaya çıktığı durumlarda bu mühim bir anlaşmazlık sebebi olur. Mâverdî ve Ferrâ başta olmak üzere birçok müellif bu meseleye getirilecek çözümleri (hükümleri) tartışmışlardır. İkinci konu, taraflardaki bir kısım niteliklerin eksik olduğu ya da sonradan sıhhat şartlarını kaybeden bir imamet varlığında yapılacak ikinci bey'attir. Bu konu da oldukça tartışmalı olup bu tesbiti yapacak herkesçe tanınmış bir kurul bulunmadığı hallerde, mevcut hadisenin durumuna göre öncelikle tahkim veya sulh yolu kullanılarak çözüm getirilir.

3-Taraflarda aranan şartlar: Taraflarda aranan şartlar, kadim eserlerde en fazla ele alınan konulardandır. Bu şartlar a-Her iki taraf (aday ve bey'at edenler) için de ortaklaşa

45 Senhûrî, s. 289-91

46 Konuyla ilgili olarak Suyûtî'nin İbn Zübeyr, Mervan ve Abdülmelik'e yapılan bey'atlerin geçerliliği hakkındaki değerlendirmesi misal olarak zikredilebilir. (*Tarihu'l-Hulefa*, s. 211-2, 214-5)

47 İbn Hazm, bir imama bey'at edilmeden bir gece bile geçirilmemesi hadisini zahiri üzere ele alır ve Hz. Ömer'in Şûrâ uygulamasındaki üç günü de buna uygun olarak tevil eder. (İbn Hazm, *İlmü Kelam*, s. 96; *Muhallâ*, I, 68) Bu kabul görmemiş bir görüştür. Uygulamada maslahat ve örf gözetilerek böyle bir süre tesbiti yapılabilir.

aranan, b-Her bir tarafın kendisine has olan şeklinde ikiye ayrılabilir. Ancak daha açık olması için her bir taraf ayrı ayrı ele alınacaktır.

a-Bey'at edilende (imamet adayında) aranan şartlar: 1-Ehliyetle ilgili, 2-Adaletle ilgili şartlar olmak üzere iki kısımdır.

aa)Ehliyetle ilgili şartlar: Eda ehliyeti ve liyâkat olarak da tasnif edebileceğimiz bu konu, üç kısım halinde ele alınacaktır: a-bedenî-aklî ehliyet, b-ilmî ehliyet, c-siyasî ehliyet.

*Bedeni-akli ehliyet*te, akıl, bülûğ, rüşd, hürriyet, erkek olma, görme, konuşma ve işitme duyularının ve uzuvların sağlamlığı şartları aranır.⁴⁸ Bu şartlar içerisinde uzuvların sağlamlığı şartının asgari sınırları ihtilaflıdır. Ayrıca, imamın herkesçe bilinebilir (zahir) olması da gereklidir.⁴⁹

*İlmî ehliyet*te, mütekaddimîn çoğunluğu usul (akaid) ve fûrûda (fıkıh) mutlak müctehid derecesinde olmayı gerekli görmektedir.⁵⁰ Ancak Gazzâlî ve sonrasında müctehid olmanın şart olmadığı daha yaygın olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Muasır yazarlardan Reşid Rıza ise bu konuda daha tafsilatlı bir eğitim programı vermekte ve bunun içinde yaşanan çağın ihtiyaçlarına göre tesbit edileceğini söylemektedir. Senhûrî de aynı gibi düşünmekte ve hem hilafete aday olanların, hem de seçenlerin şer'î ilimler yanısıra, tarih, siyaset, iktisat, milletlerarası hukuk gibi alanlarda bilgi sahibi olmaları gerektiğini düşünmektedir.⁵²

Siyasi ehliyet: Yukarıda yetki ve kuvvet kısmında siyasi ehliyet ve yeterlilik kısmen incelenmiştir. Kifayet, şecaat, basiretli ve tecrübeli (zü re'y) olma, sayıs (siyasetçi) ve kadir olma, necdet, muta' olma (güç ve asabiyyet sahibi olmak) gibi kelimelerle ifade edilen siyasî ehliyet, bir yandan siyasetle ilgili ilim ve tecrübe sahibi olmayı, bir yandan da siyasî güç ve destek sahibi olmayı ifade eder.⁵³ Bey'at edenlerin siyasî güç sahibi olmaları durumunda, adayda ayrıca siyasî ehliyetin bu kısmı aranmayabilir. Siyasi ehliyetin kısımlarının sınırları ve tercih konusu da zamanın ihtiyaçlarına göre belirlenmek üzere, bey'at edenlerin takdirine bırakılmıştır. Burada tartışılması gereken konulardan biri de Kureyşliliktir. Neseb şartı olarak da ifade edilen bu konu mütekaddimîn çoğunluğuna göre

48 Mâverdî, s. 5; Ferrâ, s. 20; Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 76-97; Âmidî, s. 383; İsfahanî, s. 469; İcî, s. 398; Taftazânî, s. 72; Dehlevî, *Huccetullah*, II, 473; *İzâletü'l-Hafâ*, I, 4, 8.

49 Bu son şart, imamın hayatta ama gizli (gâip) olabileceğini iddia eden İmamiyye fırkalarına karşı ileri sürülmüştür.

50 Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 88, 152-3

51 Gazzâlî, *Fezâih*, s. 191-4. İbn Hüمام da alimlerin çoğunun usul ve fûrû'da ictihad şartını koştüğünü, buna muhalif olarak bir kişide biraraya gelmeleri nadir olduğundan ictihad ve şecaat şartlarının aranmayıp başkasından yardım alınabileceğinin de söylendiğini belirtir. Bk. *Müsayere*, s. 277

52 Reşid Rıza, s. 16-7; Senhûrî, s. 128

53 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 181-2, *İnsaf*, s. 69; Bağdâdî, s. 277; Mâverdî, s. 5; Ferrâ, *Mutemed*, s. 242, *Ahkâm*, s. 20; Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 90, *İrşad*, s. 359; Gazzâlî, *Fezâih*, s. 182, 185, *İktisad*, s. 237-8; Âmidî, s. 383; İcî, s. 398; İsfahanî, s. 469; Taftazânî, s. 72; İbn Hüمام, s. 274; İbn Ebi Şerif, s. 274, 277; Dehlevî, *Huccetullah*, II, 473; *İzâletü'l-Hafâ*, I, 4, 8

yukarıda zikredilen akıl, hürriyet gibi bedenî-aklî şartlardandır ve hükmünün mücmaun aleyh olduğu kabul edilir. Âmidî ve İcî gibi sonraki fakihlere göre ihtilafî bir konudur. İbn Haldun ve muasır müelliflerin çoğunluğuna göre ise Kureyşlilik siyasî ehliyet ile ilgilidir ve ta'lil edilebilir.⁵⁴

ab)Adaletle ilgili şartlar: Gazzâlî adalet yerine vera' şartından sözetmektedir.⁵⁵ Bu durumda vera' şartı, üç dereceli bir halin zirvesini gösterir: Müslüman olmak, adaletli olmak, vera' sahibi olmak. Müslüman olma, müslümanlar üzerinde kullanılacak olan ve velayet-i amme veya velayet-i hassa niteliğindeki tüm yetkilerde, bazı istisnalar tartışılmakla birlikte, aranan bir şarttır. Hilafette de durum böyledir.⁵⁶ Bir şahsın dindarlığını ve güvenilirliğini ifade eden adalet kavramını tesbitte ölçü, şahitlik ve kadılıkta aranan adalet olup, "kebairden ictinab, sağırede ısrar etmeme ve sevabın galib olması" şeklinde tanımlanır.⁵⁷ Vera', yönetimde şer'î esasları hassasiyetle uygulamayı sağlayacak bir fazilet olup adalet şartı ile aynı veya ona ziyade olarak da görülebilir. Zamanının en faziletlisi (efdâl) olma şartıyla ilgili tartışmalar da bu şartla yakından alakalıdır. Genel kabul, adaletin varlığının yeterli olup, efdal olma şartının aranmayacağı, mefdülün de imam olabileceğidir.⁵⁸ Adaletli olabilmenin ancak masum olmakla mümkün olduğu yolundaki İmamiye inancı ise, Sünnîler ve diğer fırkalarca kabul görmemiştir.

b-Bey'at edenlerde aranan şartlar

Kadim fıkıh eserlerinde bey'at edenler, nitelikleri itibariyle zikredilmiş, bunların belirlenmesi için herhangi bir şekil ve kurumsal yapı üzerinde durulmamıştır. Hz. Ömer'in atadığı Şûrâ, kurumsal özellikler arz etmekle birlikte kısa sürmüştür. İlk dört halife devrinde Şûrâ'nın yanısıra Bedir ehli ve genel olarak muhacirler ve ensar bu hususta yetkili görülmüştür. Bey'at, uygulamada tüm müminlerden alınmışsa da, kadim eserlerde, in'ikad bey'atinin yönetimde yetkili görülen önde gelenlere ait olacağı şeklinde genel bir kanaat bulunmaktadır. Bu kimseleri isimlendirme hususunda birlik yoktur.⁵⁹ Ancak, bey'atin tüm

54 Bâkullânî, *Temhid*, s. 181; Ferrâ, *Mutemed*, s. 241; Sabunî, s. 57; Taftazanî, s. 70; İbn Hümam, s. 275; Âmidî, s. 384; İcî, s. 398; İbn Haldun, s. 162-3; Şirbînî, IV, 130; Remlî, VII, 409; M. Yusuf Musa, s. 42; Udeh, s. 137-143

55 Gazzâlî, *Fezâih*, s. 190-1

56 İbn Abidin, I, 572; İbn Hümam, s. 273

57 İbn Abidin, VII, 117. Mâverdî, "tüm şartlarını cami' adalet" tabirini kullanarak (s. 6) kadıda aranan şartları kasteder. Bunlar da yukarıdaki tarife ek olarak, müslüman, âkîl-bâliğ olma, hürriyet ve erkek olma şartlarıdır.

58 Çok tartışılan meselelerden biri olan bu konuda üç genel görüşten bahsedilebilir: 1-Daha faziletli (efdal) olan varken, daha az faziletli (mefdul) olan seçilemez. Seçilirse akid geçersizdir. 2-Efdal olanı seçmek gerekir. Ancak maslahata binaen zaruret halinde mefdul seçilebilir. Harb zamanı, askeri işlerde dirayetli olanı, ilim sahibi olana tercih etmek gibi. 3-Mefdul mutlak olarak seçilebilir.

59 *Ehlü'l-hall ve'l-akd* terimi geçmişte ve günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ferra ve Cüveynî, *ehl-i ihtiyar* (seçim ehli) terimini; Abdülkahir el-Bağdadî de *ehl-i ictihad* terimini tercih eder. Mâverdî, ehlü ihtiyar ve ehlü'l-hal ve'l-akd terimlerini müteradifen kullanmaktadır (bk. s. 4, 6,7). Hall ve akd, kelime olarak çözme ve bağlama demektir. Yani ehlü'l-hall ve'l-akd, bir şahsı imamet makamına getirmeye ya da oradan indirmeye yetkili olan kişi veya kişilerdir. Ehl-i ictihad, bey'at edenlerin ancak müctehid

ümmete niyabeten yapıldığı şeklinde bir anlayış da, günümüzdeki anlamda çağrışımları bulunmamakla birlikte, varolagelmıştır.

ba)Şekil şartları: Sayı ve belli bir bölge halkından olmak ile ilgili çeşitli görüşler bulunmakla birlikte bunların inikad şartı olmadığı hakkında genel kabul bulunduğu (en azından Eş'ari, Bakıllani, Bağdadi, Mâverdî ve sonrası için) söylenebilir.⁶⁰ Ayrıca akdin inikadı için, müminlerin veya ehlü'l-hal ve'l-akdin icmaen bey'at etmiş olması gerekmez. Yetkili olanların çoğunluğunun kararıyla, böyle bir kurum bulunmadığında ise, birliği koruyabilecek şekilde halkın itaatini sağlayabilecek olanların bey'atiyle in'ikad eder. Nitekim, Hz. Ebu Bekir'in bey'ati bir veya beş kişinin bey'atiyle değil onlara diğerlerinin de eklenmesi ve itaatin yayılmasıyla tamam olmuştur.⁶¹

Şekil şartlarından biri de bey'atte şahidlerin bulunması konusudur. Bey'at edenlerin tevafür derecesinde çok sayıda olduğu hallerde ayrıca şahide gerek duyulmayacaktır. Bâkılânî ise, şahit bulunmasını mutlak olarak şart koşar; bu konuda icma bulunduğu kanaatindedir. Cüveynî, buna karşılık, şahitlerin münazaa olmaması için gerekli olduğu, akdi yapanlar münazaayı kesebilecek şekilde kuvvet sahipleri şahit olmasa da bey'atin inikad edeceği kanaatindedir.⁶²

bb)Ehliyet ve adalette ilgili nitelikler: Hz. Ömer'in kurduğu Şûrâ'daki gibi bir yönden ehl-i ihtiyar, bir yönden aday olunan durumda, imamet adayı ile ilgili yukarıdaki niteliklerin aranacağı açıktır. Her iki tarafın ayrı ayrı olduğu bir durumda ise ehlü'l-hal ve'l-akdde aranan nitelikler, imam adayında aranan niteliklere göre daha azdır. Bedenî-aklî yeterlilikle ilgili şartlar -uzuvların sağlamlığı ile ilgili olanlar hariç- aynıdır. İlmî yeterlilikle ilgili olarak fikhî bilgi, yönetimle ilgili hükümler ve imamda aranacak şartlarla sınırlanmış, ayrıca siyasi-idari işlerle ilgili bilgi sahibi olma şartı koşulmuştur. Ancak, bey'at edenlerin tamamının müctehid olmasını veya aralarında en az bir müctehidin bulunmasını şart koşanlar da vardır. Siyasi yeterlilikle ilgili olarak, siyasi tecrübe ile birlikte siyasi güç ya da yetki sahibi olunması şartı koşulur. Yukarıda da belirtilen kaideden dolayı müslüman olma şartı ile adalet ve vera' şartı da koşulmaktadır.⁶³ Adalet şartı bey'at edenlerin bir kısmında

seviyesindeki alimler olabileceği anlayışını yansıtır. Ehl-i ihtiyar ise nasla tayin anlayışına karşı, seçim anlayışını öne çıkarmaktadır.

60 Yerle ilgili olarak, Hicaz halkının veya imamın bulunduğu belde halkının bey'at etmiş olması gibi şartlar ileri sürülmüştür. Sayıyla ilgili birçok görüş vardır. Değerlendirme için bk. Başoğlu, s. 106-9. Gazzâlî, imamı tayin edenin (müvellinin) ancak üç kişiden biri olabileceğini söyler. a-Nebi (sa) (ancak böyle bir tayinde bulunmamıştır). b-Zamanın imamı. c-Kuvvet sahibi bir şahsın tefvizi. (Kendi zamanında bu, Selçuklu sultanıdır.) Burada diğerlerinin bu kuvvet sahibi şahsa itaat edip bey'ate koşuşturmaları şartı vardır. Bu bazen bir, bazen de birçok şahıs için mümkün olur. Birçok şahıs varsa o zaman birleşip bey'at etmeleri gerekir. *İktisad*, s. 237-8

61 Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 67-75, 70; Gazzâlî, *Fezâil*, s. 177

62 Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 73-5

63 Mâverdî, s. 6; Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 62-6. Nevevî, İbn Cemaa, Remlî gibi müteahhir alimler, belirli bir şart koştuk yerine, *umera, ulema ve vücuh-ı nasdan oluşan önde gelenler* demekle yetinmişlerdir. Bk. Şirbîni, IV, 130; İbn Cemaa, s. 52-3; Remlî, VII, 409-10.

veya tümünde bulunmazsa durum ne olacaktır? Bu konu, somut hadisenin şartlarına göre farklı değerlendirmelere müsait olmakla birlikte, imamın gereken şartları taşıması ve bey'at edenlerin bir kısmının adalet şartını taşımaları durumunda akdin in'ikad edeceği söylenebilir.

4-İradeyi sakatlayan hallerin bulunmaması: Bey'at akdinde irade beyanının, ikrah veya hile bulunmaksızın, yapılmış olması gerekir. Bu da a-akid öncesinde adayların serbestçe değerlendirilip seçildiği bir müşaverenin bulunması, b-iktidara talib farklı taraflar arasında anlaşma yapılması (sulh) gibi şekillerde olur. Rıza ve ikrah konusu diğer akidlerden bazı farklılıklar taşır. Akdi yapmaya ve bey'ate kimse zorlanamasa da, bey'at etmeyenler, meşru yollarla yapılan bir akdin neticesinde ortaya çıkan yönetimin meşru kararlarına uymak, en azından yetkilerini kullanmasına engel olmamak ve isyan etmemek zorundadırlar. Öncelikle mevcut bir yönetim içinde, o yönetimin idamesi ve müminlerin birliği esastır ve ehlü'l-hal ve'l-akid tarafından atanan ve şartlara sahip olan imamın, Hz. Ebu Bekir'in durumunda olduğu üzere, karşı çıkan grubları zorlama hakkı vardır. Çünkü yönetimle ilgili işler, ikna esas olmakla birlikte, her bir ferd veya topluluğun hoşnut edilmesi mümkün değildir. Ayrıca başlarına buyruk davranıp ayrı bir yönetim kurma serbestileri de yoktur. İkna olmazlarsa, isyan etmedikçe bey'ate zorlanmazlar, ancak imamın kararları onlar hakkında da nafiz olur.

Sıhhate mani olarak görülen ikrah ile ilgili meseleler en çok, yönetim kendi içinde parçalandığında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, yapılan bir bey'atin sıhhati ve diğer toplulukları bağlayıcılığı ve karşı çıkanların durumu, çoğunlukla bey'at edilen ve eden tarafların şahsi niteliklerine bağlı olmaktadır. Burada sulh veya tahkim yolu esas olmalı ve öncelikle ele alınmalıdır.

Öte yandan taraflarda ve özellikle adayda aranan şartlar eksik olduğunda, akdin sahih ve münakid olduğu söylerdiği zaman bu, akde rızanın bulunması ve ızdırar halinin de buna eşlik etmesi dolayısıyla fesadın kalktığı şeklinde anlaşılmalıdır. Burada şartlar eksikse de akde rıza bulunmaktadı. Yoksa yönetimin tüm yönleriyle tasvib edildiği, ideal olarak görüldüğü anlaşılmalıdır. Mesela Nevevî, fasık ve cahilin imametinin inikad edeceğini söylerken yukarıdaki anlamı kastetmektedir.⁶⁴

5-Ca'li şartlar: Taraflarca, akitte fasit şartlar ileri sürülmemiş olması da gereklidir. İleri sürülen şartlar, sahih, akdi bozucu veya lağv hükmünde olabilir. Kaideten, akdin ruhuna uygun, müminler arası sulh ve birliği pekiştiren, yönetimden beklenen gayeyi en iyi şekilde gerçekleştirmeye, istibdadı önlemeye yönelik şartların akdin sıhhatine mani olmayacağı ve geçerli olacağı söylenebilir. Akid esnasında yetki dağılımı, yetki tahdidi ile

ilgili olarak konulan ca'lî şartların akde tesiri, bu şartların nitelikleri ve neticelerine göre değerlendirilmesi gerekir.

Süre kaydı konması bu noktada fasid bir şart mıdır yoksa lağv hükmünde midir? Süre uygulamasına sulh neticesi karar verilebileceği kabul edilirse, aynı şey daimi bir uygulama için de kabul edilebilir.⁶⁵

C-BEY'AT AKDİNİN NETİCELERİ

Ehlü'l-hal ve'l-akd, imamet için bir adaya bey'at ettiklerinde farz diğer müminlerden düşer; tüm müminlerin bu bey'ati tanımaları gerekir. Amme işlerinin imama tefvizi gerekir. Halife diye adlandırılır. Halifeyi tüm ümmetin şahsen, ismiyle tanınması şart değildir. Ancak ehlü'l-hal ve'l-akdin tanınması lazımdır. Onun şer'i emirlere uyması ve umumi maslahatları gerçekleştirmesi, buna karşılık da ona itaat edilmesi ve yardımına koşulması (nusrat) tüm müminler üzerine vacib olur.⁶⁶

İmametle ilgili vazifelerin yerine getirilmesi ve bunları yaparken Kuran ve sünnete uygun hareket edilmesi (şer'i hükümlere riayet edilmesi), bey'atle birlikte imam olan şahsın sorumluluğuna girer. İmam, esas olarak amme ile ilgili vazifeleri yerine getirmekle yükümlü olur. Cüveynî, farz-ı kifaye hükmündeki mükellefiyetlerin, imam ve onun tayin ettiği kimseler hakkında farz-ı ayna dönüştüğü kanaatindedir.⁶⁷

İtaatin iki sınırı vardır. Biri masiyette itaatin olmamasıdır. İtaat ancak mübah ve farzlarda olur. Haramı işleme hususunda itaat edilmez.⁶⁸ Diğer sınırı da itaatin şahsi meselelerde değil, faydası ammeye dönük olan konularda olmasıdır.⁶⁹

İmam üstlendiği işlerin tamamında ümmetin vekili ve naibidir. Ümmet onu doğrultmada, nasihatta, vacib olduğunda ondan hak almada ve onu azletmede yetkilidir.⁷⁰ Halifenin tüm fiilleri murakabeye tabidir; dokunulmazlığı yoktur.⁷¹ Ayrıcalığı bulunmayıp, şer'i hükümler karşısında ümmetten biridir.

Halifenin maaşı, maruf üzere beytülmalden karşılanır.⁷²

65 Süreyle ilgili olarak ayrıca, bey'at akdinin sona ermesi kısmına bakınız.

66 Mâverdi, s. 4, 21; Dehlevî, *Huccetullah*, II, 478

67 Cüveynî, *Giyâsî*, s. 268-9

68 "Müslümana sevdiği ve sevmediği her hususta amirine itaat etmesi gerekir. Meğer ki kendisine günah olan bir şey emredile. Bu durumda ne dinleme vardır ne de itaat." Müslim, *İmare*, 38

69 İbn Abidin, VII, 55

70 Bâkılânî, *Temhid*, s. 184

71 Senhûrî, s. 230

72 Dehlevî, *Huccetullah*, II, 478.

III-BEY'AT AKDİNİN SONA ERMESİ

A-ÖLÜM

Ölümlle, imamet ve imamın tasarruf yetkisi sona erer. İmamın verdiği ama henüz uygulanmamış kararlar mevkuf hale gelir. Yeni tayin edilen imam tarafından yürürlüğe konabilir. Bazı alimlere göre, veliahd tayini bağlayıcı sayıldığı için, ölümden sonra da geçerlidir. Ancak doğru olan Ferrâ'nın da dediği üzere, veliahdin ancak imamın ölümünden sonra yapılacak bey'atle imam olabileceğidir.

B-İSTİFA

Tarihte istifa ile birlikte feragat kelimesi de kullanılmıştır. Kadim eserlerde bey'at akdinin sona ermesi ile ilgili olarak en fazla azl ve in'izal üzerinde durulmuş, istifa konusu da kısaca ele alınmış; imamın istifa etmesinin cevazı tartışılmış ve genellikle kabul edilmiştir. İstifanın geçerli olabilmesi için ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından kabulü de gereklidir. İstifanın şartları da tartışılmış, maslahata binaen, daha faziletli birine bey'at edilmesi amacıyla veya ortaya çıkan bir azl sebebi dolayısıyla azledilmeden önce istifa edilmesi caiz görülmüş; yerine geçecek daha uygun bir adayın bulunmaması gibi, müminlerin zararına yol açacak bir istifanın caiz olmadığı benimsenmiştir.⁷³ Sorumluluktan kaçma veya sebepsiz olarak istifa konusunda ise iki farklı görüş bulunmaktadır.⁷⁴ İmamet makamı bir emanet olduğu için, imam vazifelerini yerine getiremeyip müminlere zarar verici bir duruma düştüğünde istifa, imam için vücutta dönüşür. Zarar verme, içinde bulunulan subjektif şartların değerlendirilmesi neticesi karar verilecek bir durumdur.

C-AZL-İN'İZAL

Yukarıda bahsedilen, yönetimde ve imamda aranan şartların eksikliği durumunda in'izal veya azl gündeme gelir. İn'izal (inhila'), akdin doğrudan sona ermesine (infisahına) sebep olan hallerin varlığıyla imamet vazifesinin sona ermesi demektir ve yeni bir akid yapılmadıkça vazifeye devam edilememesi neticesini doğurur. Azl (hal') ise, akdi sona erdirmemekle beraber feshi mucib olan veya görevden alınmayı caiz kılan eksiklikler sebebiyle, imamın ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından görevinden alınmasıdır. Dolayısıyla in'izalden farklı olarak, azl sebepleri bulunmasına rağmen, azl kararı bulunmadıkça akid ve vazife devam eder.

73 Ferrâ, *Mutemed*, s. 240, 242; Cüveynî, *Gıyâsi*, s. 128-31. Senhûri'nin istifanın şartları konusunda farklı yaklaşımları bulunmaktadır. (s. 243-4)

74 Ferrâ, *Mutemed*, s. 240; Cüveynî meselenin içtihadı olduğunu ve mümkün olabileceğini söylemektedir. *Irşad*, s. 358

İn'izalin en önemli sebebi, irtidattır. Tevbe edilse bile vazifeye dönülmesi için yeni bir akid (bey'at) gerekir.⁷⁵ İrtidatta açıkça veya tevil yoluyla küfre düşme arasında fark yoktur.

İrtidat dışındaki diğer konular arasında özellikle adalet sıfatını kaybettiren büyük günahların işlenmesi üzerinde durulmuştur. Mütekaddimin çoğunluğu ve bu arada İmam Şafii ile Mâverdî fisk halini in'izal sebebi olarak görür.⁷⁶ Müteahhir Hanefiler fisk halini in'izal değil, azl sebebi olarak görürler.⁷⁷ Cüveynî ve sonraki Şafiiiler de benzer görüşlere sahiptirler.⁷⁸ İlk görüştekişer emanet sıfatına, ikinciler ise imametten beklenen gayelere öncelik tanımaktadırlar. Ancak itaati ve birliği emreden hadisler sebebiyle in'izal görüşünden farklı düşünen, hatta azli ancak kargaşa ve iç harp çıkmaması şartına bağlayan bir anlayış da her zaman mevcut olmuştur ve bu sonraki dönemde yaygınlık kazanmıştır.

Bedenî-aklî şartlardan cünun, daimi ise ölüm gibi kabul edilerek in'izal, zaman zaman nükseden türden ise azl sebebi olarak ele alınır. İki gözün birden kaybedilmesi, sağırılık ve konuşamama gibi duyuların tamamen ortadan kalktığı haller de in'izal sebebidir.⁷⁹ İn'izal hükmünü kabul eden farklı görüşler bulunmakla birlikte, azalardaki eksiklikler ile kurtulunmasından ümit kesilen veya uzayan esaret azl sebebi olarak görülmelidirler. Hacr hali ise azl sebebi olarak görülmez.⁸⁰ Kahr (esaret) ve hacr dışında, yönetimin veya imamın gerekli kuvveti ve desteği kaybetmesi durumuna doğrudan değinilmemiştir. Ancak, mevcut yönetici topluluk gücünü kaybedip yerini başka bir adaya bey'at etmek isteyen yeni bir yönetimin aldığı durumda, imam, kendisinden beklenen vazifeleri devam ettiremeyecek hale gelir. Bu durum da azl sebebi olarak görülebilir.

Azli yapacak olanların ehlü'l-hal ve'l-akd olduğu belirtilmekle birlikte,⁸¹ aynen akdin yapılmasında olduğu üzere, azilde de bununla ilgili kurumsal bir düzenleme ve azl usulü üzerinde durulmamıştır. Azl yapılması, azle teşebbüste mefsetetin maslahattan büyük olmaması ve neticede daha iyi bir yönetimin kurulması şartlarına bağlanmıştır.⁸² İn'izal

75 Ferrâ, *Mutemed*, s. 243; Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 98-9; Dehlevî, *Huccetullah*, II, 476; *İzaletü'l-Haşa*, I, 7

76 Mâverdî, s. 24; Sabunî, s. 120; Taftazanî, s. 72. Mâverdî, imametin devamına mani olan hususları iki genel esas altında toplar: Adalette cerh, bedeni eksiklikler. Bedendeki eksikliği de üç kısımda inceler. Duyularda, uzuvlarda ve tasarrufta eksiklik (kahr ve esaret halleri). Bk. Mâverdî, s. 24-9. Hariciler tüm günahları küfre düşürücü, Mutezililer de büyük günahı imandan çıkarıcı olarak gördüklerinden, bu meselede fisk-küfür ayırımına gitmezler ve inizal görüşünü benimserler.

77 Sabunî, s. 57

78 Cüveynî, *Irşad*, s. 358; Şirbînî, IV, 130; Remlî, VII, 409-10. İn'izal ve azil sebeplerini birbirinden ayırmada genel bir kaide (zabıt) olarak, "sona ermesi umulmayan bir özür meydana geldiğinde bunun inhilayı mucib olduğu, düşünmeye (nazar) ihtiyaç gösteren durumlarda ise hal'in gerektiği" söylenebilir. İnhilayı gerektiren durum açıktır; zeval ihtimali yoktur; seçime, müessire bağlı değildir. Bunun misali cünündür. Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 123-6

79 Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 99, 118-9

80 Hacr, halifenin sembolik devlet başkanı haline gelip tüm gücünü kaybettiği, yönetimi devlet erkanından birilerinin eline geçirdiği durumu ifade eder. Özellikle Büveyhilerden sonra Abbasi halifeleri, 31 mart hareketıyla da Osmanlı halifeleri bu duruma düşmüşlerdir.

81 Cüveynî, *Gıyâsî*, s. 126

82 Senhürî, s. 263. İç harbe ve kargaşaya (fitne) sebep olacak şekilde azl ve isyan etme, getireceği olumsuz neticeler sebebiyle caiz görülmemektedir. Bk. Eş'ari, s. 52; Ferrâ, *Mutemed*, s. 249; Gazzâlî, *İhya*, I, 107;

veya halka yaygın zulüm sebebiyle azl durumunda ise hükmen görevi sona eren ama fiilen yetkileri kullanmaya devam eden imama karşı, zor kullanılması kabul edilmiştir.⁸³

D-SÜRENİN BİTİMİ

Kadim eserlerde, imametın dâimî bir akid olduğu kabul edilmiştir. Bir başka deyişle yukarıdaki üç sebepten biri bulunmadıkça imamet vazifesi devam eder. Ümmetin akid yapma yetkisi vardır ama bir sebep olmadıkça azl yetkisi bulunmamaktadır. Fıkıhta bunun misali nikah, bey' ve oruçta görülür.⁸⁴ Ferrâ sebepsiz olarak veya tartışmalı durumlarda feshin caiz olmayışıyla ilgili şu sebepleri ileri sürer: "Çünkü raiyyenin (yönetilenlerin) hepsi müvellî (atayan) durumundadır. Bir kişinin veya bir kısmının feshi caiz olmaz. İmamet rağbet edilen bir makamdır, fesheden kişiler töhmet altındadır. Ayrıca müslümanlar zarara uğrar; azl nedeniyle ortaya çıkacak fetret devri, hakların ertelenmesine sebep olur."⁸⁵ Ancak muasır müellifler arasında, süre konulabileceği görüşünde olanlar da vardır.⁸⁶ Bu yaklaşımın kadim hilafet anlayışıyla bağdaşmadığı açıktır.⁸⁷

IV-BEY'ATLE İLGİLİ ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR ve SENHÜRÎ

İslam dünyasının bir süredir içinde bulunduğu zihni ve siyasi kargaşa nedeniyle, fikhî konularda da, önceki kabullerden çok farklı görüşler ortaya konmuş ve hemen her konuda bir kopma teşkil eden fikirler ileri sürülmüştür. İslam'ın siyasi esasları, hilafet ve yönetim hakkında da, çoğu birbirinin tekrarı olan ve fikhî hükümler bakımından dakik sayılamayacak çok sayıda eser yazılmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından, çeşitli siyasi ve ideolojik tavırlarına bakılarak bu konuları ele alanların modernist, fundamentalist, gelenekçi ve batıcı-seküler şeklinde sınıflandırılması, seküler-İslamcı ayrımı daha belirgin ve net bir farklılığı ifade etmekle birlikte, konumuz açısından yeterince açıklayıcı değildir; çünkü ileri sürülen fikirler, özellikle siyasi çözümler ve kurumlaşma noktasında çokça benzeşmekte ve içiçe girmektedir. Ayrıca aynı insanlar değişik dönemlerde farklı tavırlar alabilmektedirler. Farklılıklar ancak umumi bakış açılarının, metodların ve takınılan siyasi tavırların birlikte incelenmesiyle ortaya çıkabilir.

Dehlevî, *Huccetullah*, II, 476. İsyân konusundaki üç farklı tavır hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mustafa, Nevin Abdülhalık, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*.

83 Cüveynî, *Irşad*, s. 311-2; *Gıyâsî*, s. 100-116, 120-1

84 Bâkılânî, *Temhid*, s. 179

85 Ferrâ, *Mu'temed*, s. 239-40

86 Senhürî, s. 243

87 Çünkü, kadim anlayışa göre, halife yönetimde yetki ve sorumlulukları en fazla olan kişi olup, tüm siyasi organizasyon üzerinde maruf vechile tasarruf salahiyetine sahip bulunur. Devletin sürekliliği onun kişiliğiyle bütünleşir. Öte yandan halife ehliyeti sebebiyle bu göreve getirilmiştir ve keyfî olarak uzaklaştırılmaz.

H. İna'yet'in de işaret ettiği gibi⁸⁸ sünni siyasi teorinin anahtar kavramları şura, icma ve bey'attir. Şii teori de imamet, velayet, ismet kavramları etrafında dönmektedir. Çağdaş yorumlar ve nazariyeler de bu kavramlar etrafında gelişmektedir. Şif nazariyelerin kendi içindeki gelişimini bir tarafa bırakırsak,⁸⁹ hilafetle ilgili üç farklı tavır olduğu söylenebilir. Biri, ki genellikle fıkhıta ihtisas sahibi olanlar (Senhûrf, Reşid Rıza ve A. Udeh gibi) bu gruptandır, kadim hilafet anlayışını bazı uyarlamalarla devam ettirmek isteyenlerin tavrıdır. Bu çalışmalar genellikle klasik eserlerden Mâverdü ve İbn Haldun'u esas almakta ve hilafetin kurulması yolundaki engelleri görerek, öncelikle sömürge yönetimlerinden kurtularak İslamî esaslara dayalı bağımsız bölgesel devletlerin kurulması; şekli de olsa bir hilafet kurumunun ihdası ve birliğin tadrîcen ve barışçı yollarla kurulması üzerinde durmaktadırlar. İkinci grub, hilafetin tarihi bir model olup tek İslamî model olmadığını söyleyerek, İslam devleti kavramı çerçevesinde fikirlerini ileri sürerler ve şer'î hükümleri uygulayan bir yönetimin varlığını zaruri görürler. Alal el-Fasi, Abdurrahman el-Bezzaz, Muhammed Esed gibi yazarlar da bu gruptandır. Son grub ise, Ali Abdürrâzık gibi, siyaset ve yönetim şekilleriyle İslamın hiçbir ilgisi olmadığını iddia ederek bu konuları tamamen dinî hükümlerden müstakil olarak ele almak ister.⁹⁰

Bey'at konusu daha çok ilk iki grubun eserlerinde ele alınmaktadır. Konu gerek bey'at veya seçim başlığı altında müstakil çalışmalarda,⁹¹ gerekse hilafeti veya daha genel bir ifadeyle İslam siyasi nizamına ele alıp tartışan eserler içinde işlenmiştir. Bir kısım eserlerde de herhangi bir önem atfedilmeden geçilmekte ve ancak genel nazariye içinde ilgili konuların nasıl bir konuma yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla, yazılı bir anayasaya sahip olan ve İslamı resmi din olarak kabul eden devletlerin anayasalarında, bunlar ister krallık isterse cumhuriyet olsun, kelime olarak bey'at geçmemekte, seçim ve şura gibi kavramlar, bunlara yüklenen çağdaş anlamlarla birlikte, hepsinde yer almaktadır. Ayrıca fiilen de, krala veya devlet başkanına bağlılığın bildirildiği bir merasim halinde Suudi Arabistan, Fas ve Mısır'da uygulanmaktadır.

88 İna'yet, s. 22

89 Şii imamet görüşünün mezhep kaideleri içinde kalınarak çağımıza uyarlanması ve velayet-i fakih konusunda bk. Humeyni, *İslam'da Fıkıhında Devlet*; ayrıca bk. *İran anayasası* md. 5-12, devlet başkanlığı müessesesi ile ilgili olarak 9. fasıl, md. 115 ve sonrası; eleştirel bir görüş için bk. Muhammed Mehdi Şemseddin, *Nizamü'l Hükm ve'l İdare fi'l-İslam*. Modern Şii siyasi düşüncesi hakkında bir kısa değerlendirme için bk. Hamit İna'yet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*.

90 Farklı bir tasnif için bk. Fehmi Ced'an, *Çağdaş Arap Dünyasında İslami Yönetim Tartışmaları*. Bu çalışmada 23 tane Arap asıllı yazarın siyasi fikirleri genel olarak incelenmiştir.

91 Biz bunlardan ikisini görebildik: Dr. Mahmud Halidî, *el-Bey'a fi'l-Fikri's-Siyasiyyi'l-İslami*, Amman, 1985; Ahmed Sıddık Abdurrahman, *el-Bey'a fi'n-Nizami's-Siyasiyyi'l-İslami ve Tatbikatuhu fi'l-Hayati's-Siyasiyyeti'l-Muasıra*, yüksek lisans tezi, Sudan Ümmü Derman Üniversitesi, 1987

Kurumsal düzenleme noktasında her iki grup da yaptığı yorumlarda Batılı anayasal kavram ve uygulamalardan etkilenmiştir. Konuya ilişkin yaklaşımlarında pek çok hususta demokratik devlet kavramına oldukça yaklaşırlar, ancak bir yandan da hilafetin veya İslam devletinin kendine özgü bir düzen olduğunun altını çizerler. Ümmetin hilafet veya devlet otoritesinin kaynağı olduğu, İslami idarenin özgürlükçü, istişareye dayalı bir yönetim biçimi olup anayasasının Kuran ve sünnete dayandığı ifade edilirken, bey'at de ümmetin halifeyi seçimi olarak görülür.⁹² Şura ve ehlü'l-hal ve'l-akd, serbest seçimler yoluyla kurulan ve yasama yetkisine sahip parlamento ve mebuslar ile; bey'at de, toplumsal sözleşme ve seçimle özdeşleştirilmeye çalışılır. Seçim önceden de fıkhıta mevcut olmakla birlikte, günümüzdeki istilahi anlamı yenidir. İcma kavramının siyasi anlamda kullanılabileceği ve kurumsal bir düzenleme neticesi icmaya ulaşılabilceği düşüncesi de, ümmetin yasama yetkisini temsilcileri vasıtasıyla kullanılabileceği yorumuyla birlikte parlamento usulüne ulaşılmasını sağlamaktadır.⁹³ Devlet başkanı-halifenin seçimi ve şuranın kurumsal yapısı ile ilgili fikirler genellikle meclis (Kara Avrupası-Fransa) sisteminden etkilenmiştir. Bunun yanısıra M. Eşed gibi başkanlık (A.B.D) sistemini önerenler de vardır.

Seçimin tabana yayılması savunularak, ilk halifeye yapılan bey'at bunu destekleyecek şekilde; istihlaf da, veraset usulü reddedilerek, bir önseçim veya aday gösterme olarak yorumlanır. Bey'atin siyasi katılımı sağlayan bir seçim olarak tavsifi yanısıra, taraflarda aranan şartlar ve azil konusuna da önemli vurgular vardır. Kureyşlilik şartı konusunda, Senhûrf ve Reşid Rıza hariç, genellikle İbn Haldun'un yorumu benimsenir. Bir kısım müellifler kadınların da bey'at edilen konumunda olabileceğini benimserler. Ayrıca bey'at eden tarafın bir tür meclis olması ve bu meclis üyelerinin halkın temsilcisi veya vekili olup onlar tarafından seçilmesi de getirilen yeniliklerdendir. Bu temsilcilerde aranacak şartlar ise eski dönemdeki ehlü'l-hal ve'l-akdde aranan şartlarla her zaman uyuşmayabilir. Mesela gayri müslimlerin konumu çok net olarak ifade edilmemektedir. R. Rıza ise önerdiği eğitim programıyla belli ilmi-siyasi konularda yetiştirilen seçkin kişilerin seçen ve seçilen konumunda olması gerektiğini savunmakla, kadim ve çağdaş anlayışları uzlaştırır. İsyân hakkı ve azil şartları konusu da, özellikle siyasi bir harekete mensub olanlar tarafından olmak üzere, vurgulanır.

Egemenlik, seçim, temsil, yasama, kuvvetler ayrılığı, demokrasi gibi nazari kavramlar ve ilgili kurumsal düzenlemelerin tarihi gelişme ve sosyal yapıyla olan ilişkisi ve siyasi açıdan getirdiği neticelerinin çok iyi incelenip kavrandığı söylenemez. Bu konuya belki de ilk dikkat çeken yazar Said Halim Paşa'dır. O, Batı ile İslam dünyası arasında hiçbir tadil ve değiştirme ile ortadan kaldırılamayacak köklü farklılıklar bulunduğu üzerinde durarak, Batılı

92 Misal için bk. Ced'an, s. 22, 41-4; 67-70

93 İcma ile ilgili yorumlar hakkında bk. Ahmed Hasan, s. 21-32, 226-256.

anlamda anayasa, demokrasi, milli irade, milli temsil gibi kavramların Osmanlı Devleti'ne ve müslümanlara uygun olmadığını söyler. Öte yandan devlet başkanının gerekli salahiyyete sahip olması ve böyle bir adayın tesbiti lüzumundan yola çıkarak seçimi gerekli görür. Halife tüm yürütme yetkisini elinde toplayacaktır. Ancak, hem şeriata, hem de millete karşı mesuldür ve gerektiğinde milletin şikayeti üzerine Şeriat tarafından azline karar verilebilecektir.⁹⁴

Konuyu ele alanlar içinde özellikle Senhûrî'nin görüşleri önemlidir. Çünkü hukukçu olan müellif, bir yandan yukarıdaki fikirlerin bir örneğini sergilemiş, bir yandan kendine has fikirler öne sürmüş, ayrıca mevcut çalışmalar içinde akademik açıdan en düzenli olan eseri yazmıştır. Senhûrî, yasama ve yürütme kuvvetlerini birbirinden ayırarak halifenin yalnız yürütme ve yargı yetkisine sahip olduğunu ileri sürer.⁹⁵ Ümmetin icmasıyla modern milli egemenlik ilkesini, müctehid alimlerin ehli'l-hal ve'l-akd olarak görülmesiyle temsil sistemini mukayese ederek birbirine benzetir. Ayrıca İslam'da bey'at akdiyle, Rousseau'dan çok önce ve nazari olarak değil, fiilen toplumsal sözleşmenin bulunduğu görüşündedir. Alimler, ümmetin temsilcileridirler. Alim olmak bir sınıfa mahsus bir imtiyaz da olmadığından hakiki bir temsil imkanı verir. Neticede, müslümanların hükümeti bir ulema hükümetidir. Egemenlik, ümmete aittir ve halife yetkisini ondan alır. Senhûrî, icmayı siyasi bir kavram olarak alma eğilimindedir. İcma ilkesini esas alan ve ümmetin temsilcilerinden oluşan bir yasama meclisi kurulmasını önerir.⁹⁶

Şekli ne olursa olsun üç özelliği kendinde toplayan bir hükümeti hilafet olarak adlandırır: 1-Dini-dünyevi vazifelerin her ikisini de üstlenme, 2-Şer'i hükümleri tatbik, 3-İslam aleminin birliği üzerine kurulmuş olma.⁹⁷ Bundan sonra akdin sıhhati ve yönetimin adaletli olup olmayışına göre hilafeti üç kısma ayırır. İlki şartları haiz bir adayın, müslümanların rızasıyla, bey'atle yönetime geldiği ve adaletli bir yönetim kurduğu kamil (sahih) hilafettir. Diğer ikisi ise nakıstır. Ancak biri istila yoluyla zorla müslümanlar üzerinde hakimiyet kuran bir yönetimdir (fasid hükümet); öteki ise, zaruret yönetimidir (ıztırari hilafet). İztırari hilafette, müslümanların rızasıyla göreve getirilen ve adaletli bir yönetim kurma gayretinde bulunan bir halife başta bulunur; ancak halife ve onun idaresi aranan şartların bir kısmını taşımamaktadır.

94 S. Halim Paşa, s. 3, 223. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki yorumlar için bk. İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*. Ayrıca bk. Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyesi* adlı risale (Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* içinde) ve *Medhal* I, 106; İsmail Şükrü, *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* adlı risalesi.

95 Senhûrî, s. 61-2, 64

96 Senhûrî, s. 73-82, 248

97 Senhûrî, s. 84

Cumhuriyete benzettiği⁹⁸ sahih hilafet üç özelliğe sahiptir: 1-Özgürce yapılan bir bey'at akdiyle meydana gelmiştir. (Akitleşme özelliği), 2-Aday aranan şartlara tam olarak sahiptir. 3-Kurulan nizamın üç unsuru vardır: a-Dini ve siyasi meselelerin hepsine şamildir. b-Hükümet bu alanlarla ilgili yürütme görevini, şer'i ahkama uygun olarak yerine getirir ve sünnet üzere yürür. c-Hilafetin velayeti tüm Daru'l-İslam'a şamildir.⁹⁹ Bu şartlardan biri bulunmadığında na'ıs hilafet gündeme gelir.

İmamın tayininde üç merhale bulunacaktır: Aday gösterme, cumhur tarafından birinin seçilmesi ve göreve başlamak için bey'at edilmesi. İlk merhalede bir kişinin aday göstermesi yeterlidir; ancak ikinci merhalede çoğunluğa itibar edilir. Mâverdi'de olduğu gibi, imamın belirlenmesinin seçim veya istihlaf yollarından biriyle olacağını benimseyen Senhûrî, seçimin nasıl icra edileceği konusunun hilafetin çok erken bir vakitte saltanata dönüşmesi nedeniyle tartışılmadığını ve günümüzde ele alınmakta olduğunu söyleyerek konuyla ilgili beş meseleye değinir: Seçmen sayısının tahdidi, seçim mekanı, karar için gerekli çoğunluk, eslah olan adayı seçme şartı, akdin mahiyeti.¹⁰⁰ Seçim iki derecedir. İlk önce halk, aranan şartlara sahip adaylar arasından ehli'l-hal ve'l-akdi seçer. Sonra bunlar hilafet için gerekli şartlara sahip adaylar arasından halifeyi seçerler. Seçim usulü hakkında kesin bir kaide yoktur, bu zamana göre belirlenecektir. Senhûrî, ilim şartı noktasında Reşid Rıza gibi düşünür. İctihad, şecaat (askeri açıdan yeterlilik), siyaset hususunda basiretli olma ve Kureyşliliği ihtilafı şartlar arasında görür.¹⁰¹ Son merhalede hilafet akdinin yürürlüğe girmesi için bey'at edilir. Kolaylık olması için diğer seçmenleri temsilen başkentteki seçmenler bey'at ederler.¹⁰²

Bey'atin, hakimiyet kazandırıcı (münşi) bir akit mi yoksa yalnızca halifenin hilafetini ikrar anlamında (kaşif) bir tasarruf mu olduğu konusunda iki görüş bulunduğunu zikreder ve ilk görüşü tercih eder. Dolayısıyla halife yetkisini ümmetten alır ve bunun meşru yolu da rızaya dayalı olarak hür bir şekilde yapılan seçimdir.

İstihlafı da kabul etmekle birlikte, veliahd tayini şeklinde yorumlanamayacağı kanaatindedir. Hilafetin fıkhen irsi saltanata dönüştürülmesi imkanının bulunmadığını göstermek için aradaki farkları gösterir. İstihlafı bir aday gösterme olarak görür; bağlayıcı (lazım) bir akid olmadığını, ümmetin bu hususta hür olduğunu savunur. Dolayısıyla her iki yolla (seçim ve istihlaf) da hilafet bey'atle inikad eder.¹⁰³

98 Senhûrî, s. 218

99 Senhûrî, s. 256

100 Senhûrî, s. 135

101 Senhûrî, s. 125-6

102 Senhûrî, s. 141-2

103 Senhûrî, s. 143-163

Sahih hilafette tek bir devlet bulunmalıdır. Birden fazla devlet bulunduğu bu nakıs bir hilafete yolaçar. Hz. Ali'nin davranışından yola çıkarak, bir imam ve onun hakimiyetinde müslümanların bir tek devlet halinde bulunması gerektiği, ancak idari düzenlemelerin esnek tutulabileceği neticesine ulaşır.¹⁰⁴ İslami yönetim tarzını, yasama ve yürütme organlarının katı ayrımı bakımından, ABD ve I. Dünya Harbi öncesi Almanya anayasaları uygulamalarına benzetir. Bugünkü demokratik sistemlerde olduğu gibi, halifenin dokunulmazlığı bulunmamaktadır. Yönetim, Şûra (ve şûrada ulaşılan icma-ı ümmet) ile murakabe ilkeleri tarafından sınırlıdır.¹⁰⁵ Yazar, bağımsızlığın önemini de vurgular. Yabancı ülkelerin nüfuzuna açıkça veya gizlice boyun eğen halifenin velayetinin sona ereceği ve böyle bir yönetimin sahih hilafet olmaktan çıkacağı görüşündedir.¹⁰⁶

Fasid hilafette, bey'at akdi, ümmetin ileri gelenleri tarafından müstevlinin velayetini kabul edip resmileştirmek anlamına gelir. Sahih hilafetteki bey'atle olan farkları şunlardır: 1-Sahih hilafette, bey'atte ikrah, hile, rüşvet vb. bulunmaz. 2-Sahih hilafet için yapılan bey'atte her iki taraf da aranan şartlara haizdir. Nakıs hilafet için yapılan bey'atte ise halife aranan şartları taşıyabileceği gibi taşıymıyor da olabilir.

İzturari hilafette, ikrah yoktur. Ancak burada da gerek akdin taraflarında gerekse kurulan yönetimde eksiklikler vardır. Senhûrî, Harun Reşid'in hilafetiyle Osmanlı hilafetini bu türden saymaktadır.

Şu var ki nakıs olarak başlayan bir hilafetin, ümmetin rızası ve aranan şartların elde edilmesi ile sahih hilafete dönüşmesi mümkündür. Ayrıca bey'at, hep vakıa olup bittikten, yönetim kurulduktan sonra değil, Seffah ve Abdülmelik'te olduğu gibi, önce de yapılabilir. Bey'at alındıktan sonra halife kendi hakimiyetini kurar.¹⁰⁷

Sahih hilafette aranan üç unsur bulunmasa ve hilafet yalnız şeklen kalsa bile muhafaza edilmesine ve gerekli şartların oluşmasına çalışılması gerektiğini vurgulayan Senhûrî, nakıs hilafeti kurmanın da ümmete vacib olduğu kanaatindedir ve bunu ehaff-ı zarareyn kaidesine dayandırır.¹⁰⁸ Daru'l-İslam'da, hilafet iddia etsin etmesin, birden fazla devlet varsa bunlar arasında ancak İslam alemini birleştirmek şartıyla harbi caiz görür ve bu harp için de bazı şartlar ileri sürer. Harp ancak barış yollarının bitmesinden sonra yapılmalıdır. Barış yolu tek devlet kurulmasına elverese de, eğer bir ittifak ve birlik kurulmasını sağlıyorsa, harp caiz olmayacaktır. Kendi aralarındaki meselelerde bu devletler tahkim kaidesini uygulayacaklardır.¹⁰⁹

104 Senhûrî, s. 173-81

105 Senhûrî, s. 217-30

106 Senhûrî, s. 250-1

107 Nakıs hilafetin iki kısmı (fasit ve izturari) hakkında bilgi için bk. Senhûrî, s. 261-299

108 Senhûrî, s. 276-9

109 Senhûrî, s. 289-91

Senhûrî, böyle bir barışçı yolun tedrici olarak birliğe dönüşmesini hedeflemekte ve başlangıç olarak Batı Avrupa Birliği'ne benzer şekilde devletlerarası anlaşmalar yapıp müesseselerin kurulmasını düşünmektedir. Çağdaş görüşlerin değerlendirilmesi ve yapılması gerekenlerle ilgili uzunca bir bölüm ele alır ve şu üç neticeye varır: 1-Günümüzde sahih hilafeti kurmak mümkün görünmediği için nakıs hilafet kurulmalıdır. Bunun için de her müslüman ülkenin üye göndereceği bir heyet kurulmasını, bu heyetin kendi içinden bir halife seçmesini önerir. Yine bu heyetin yanısıra her devletin ve azınlık halindeki müslüman cemaatlerin göndereceği vekillerden oluşan bir Yüksek Meclis kurulacak, meclis kendi içinden beş konsey oluşturacaktır. 2-Bu nakıs hilafet muvakkat ve hedef sahih hilafeti kurma olmalıdır. 3-Gelecekteki raşid hilafet ulusçuluk dikkate alınarak, esnek bir yapıya sahip kılınmalıdır. Siyasi ve dini yetkilerin her ikisi de halifeye tabi olmakla beraber farklı iki heyet tarafından yürütülmelidir. Bütün bunları sağlamak için de yeni bir ilmi ve hukuki reforma ihtiyaç vardır.¹¹⁰

Neticede, ayrıntılarda eleştirilecek noktalar bulunmakla birlikte, yaklaşım olarak fakihlerin hilafetle ilgili yukarıda bahsedilen tavırlarına benzer bir tavır sergileyen Senhûrî, olması gereken ile vakıa arasındaki farkı tesbitten yola çıkarak mevcut şartların gerçekçi bir değerlendirmesini yapmakta ve ıslah yoluyla tedricen ideale ulaşma çabası göstermektedir.

NETİCE

Genel olarak ele alınırsa yönetim, muamelatla ilgili bir konudur ve fıkhıta diğer muamelelerde olduğu gibi yönetimin kuruluşu da, bir akid olarak ele alınmıştır. Yani, hilafete meşru olarak geliş için kabul edilen şekil, şartları dahilinde yapılan bey'at akidir. Bey'atin birçok farklı alanda yapılan ahidleşmeler için kullanıldığını, yönetimle ilgili olarak da biri tanıma ve itaat sözü verme, diğeri halifenin seçimi olmak üzere iki anlam ifade ettiğini yukarıda görmüştük. Bu iki anlamdan ilki, ikincisinin bir uzantısı, neticesi olarak ortaya çıkar. Çünkü itaat sözü, seçimle belirlenen halifeyi tanıma ve bağlılık bildirme amacıyla yapılır. Bey'at, seçim anlamında, hilafet vazifesini üstlenecek kişinin belirlenmesi ve hilafetin yürürlüğe girmesi aşamalarını kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede hilafetle ilgili en fazla tartışılan konular olan hilafete geliş yolu, kimin halife olabileceği (halifede aranan şartlar) ve azil konuları bir akid çerçevesinde ele alınmış, bu akdin sahih olarak yapılabilmesi için gerekli genel-geçer şartlar, akdin doğurduğu hükümler, verdiği yetkiler ve yüklediği sorumluluklar, akdin, dolayısıyla hilafet görevinin sona ermesi bu çerçeve içinde ortaya konulmuştur.

110 Senhûrî, s. 305 ve sonrası. Ayrıca geçici bir çözüm olarak, bir İslam Birleşmiş Milletler Örgütü kurulması ve bağımsız devletlerin varlıkları yanısıra bu örgütün hilafeti üstlenmesi hakkındaki görüşü için bk. s. 190-1, dipnot.

Bey'at, modern hukukta hukuki işlemlerin sözleşme-karar şeklinde yapılan ayrımı içerisinde karar kavramına daha çok benzemektedir. Özellikle nitelikleri belirli bir kurul (ehlül-hal ve'l-akd) tarafından yapılan seçimde çoğunluğun görüşünün diğerlerini de bağlayıcı kabul edilmesi, karar kavramıyla benzerliği ortaya koymaktadır. Ancak fakihler, taraflar ve halife seçimiyle ilgili ele aldıkları şartlar içerisinde bey'atin diğer akidlerden farklılıklarını ortaya koymuş olmakla birlikte, bey'ati de bir akid olarak nitelemişlerdir.

Tarihi uygulama içinde bey'atin, önem taşımayan şekli bir uygulama olarak kaldığı düşünülebilir. Bununla birlikte, meşruiyet ve yürürlük için bey'atin gerekli olduğu anlayışının devam ettiği de unutulmamalıdır. Nasların mantuk ve mefhumundan anlaşılan yönetimle ilgili esasların çizdiği çerçevede içinde özü, amacı bir, şekilleri şartlara göre farklılıklar taşıyan yönetim tarzları ortaya çıkabilir. Bu değişik yönetim çerçeveleri içerisinde bey'atin uygulanması da, tarihi gelişimi içinde olduğu gibi, farklılıklar arzedecektir. Bey'atle ilgili model uygulamalar II. Akabe Bey'ati ile dört halifenin seçimleridir. Bu modellere uygunluk özellikle esaslarda sağlanmalıdır ve geçmişte fakihlerin üzerinde durdukları konuların çoğu da bu kısımlardır. Esaslar arasında özellikle, tayin edilen hedefler doğrultusunda işgörebilecek ehliyete sahip ve şer'î hükümleri tatbik eden adil bir yönetimin tesisi ve akdin yapılışından sona ermesine kadar, müminlerin değişik grupları arasında birliğin sağlanması, bunun için de müşavere anlayışının yerleştirilmesi önemlidir.

✦

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman, Ahmed Sıddîk, *el-Bey'a fi'n-Nizami's-Siyasiyyi'l-İslamî ve Tatbikâtuhu fi'l-Hayâti's-Siyasiyye-ti'l-Muasıra*, yüksek lisans tezi, Sudan Ümmü Derman Üniversitesi 1987.

Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî (v. 211), *Musannef*, Karaçi 1983.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (v. 241), *Müsned*, İstanbul 1992.

Âlûsî, Mahmud, el-Bağdâdî (v. 1270), *Râhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, ts.

Âmidî, Ali b. Ebi Ali (v. 631), *Gayetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, Kahire 1971.

Bağdadî, Abdülkahir b. Tahir (v. 429), *Kitabu Usûli'd-Din*, Beyrut, ts.

Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib (v. 403), *et-Temhid fi'r-red ale'l-mülhideti'l-muattıla ve'l-havaric ve's-ş-ia*, Kahire 1947.

_____, *el-İnsaf fima yecibu i'tikaduh ve la yecûzu'l-cehl bih*, Kahire 1963.

Başoğlu, Tuncay, *İslam Hukuku'nda Bey'at*, (basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256), *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul 1992.

Ced'an, Fehmi, *Çağdaş Arap Dünyasında İslami Yönetim Tartışmaları*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.

Cevherî, İsmail b. Hammad (v. 393), *es-Sihah, Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Beyrut 1990.

Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah (v. 478), *el-İrşad ilâ Kavatü'l-Edille fi Usuli'l-İ'tikad*, Kahire 1950.

_____, *el-Ğiyasî, Ğiyasu'l-Ümem fi İltiyasi'z-Zulem*, Katar 1401.

Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed (v. 1176), *Hüccetullahi'l-Baliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994.

_____, *İzaletü'l-Hafâ an Hilafeti'l-Hulefa*, Lahor 1976.

Demîcî, Abdullah b. Ömer b. Süleyman, *el-İmametü'l-Uzmâ, İslamda Devlet Başkanlığı (Hilafet-Bey'at-Şûra)*, trc. İbrahim Cütcük, İstanbul 1996.

Ebu Dâvud Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî (v. 275), *Sünenu Ebi Davud*, İstanbul 1992.

Esed, Muhammed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1988.

Eşarî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail (v. 324), *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, Dımaşk 1993/1413.

Ferrâ, Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin (458), *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Kahire 1938.

_____, *el-Mu'temed fi Usuli'd-Din*, Beyrut 1974.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed (v. 770), *el-Misbahu'l-Münir fi Ğaribi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Râfi*, Beyrut ts.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (v. 505), *Fezaihu'l-Batuniyye*, Kahire 1964.

_____, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Beyrut ts.

_____, *el-İktisad fi'l-İ'tikad*, Beyrut 1983.

Halidî, Mahmud, *el-Bey'a fi'l-Fikri's-Siyasiyyi'l-İslamî*, Amman 1985.

Halil b. Ahmed el Ferahidî (v. 175), *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut 1988.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1991.

Hasan, Ahmed, *The Doctrine of İcma' in Islam*, Islamabad 1991.

Hillî, Hasan b. Yusuf, İbn Mutahhar (v. 726), *Kitabu Minhaci'l-Kerame fi Ma'rifeti'l-İmame*, (Minhacu's-Sünne'nin I. cildi), Kahire 1962.

Humeynî, Ruhullah Musavi, *İslam Fıkında Devlet*, trc. Hüseyin Hatemi, İstanbul 1979.

İbn Abdi'l-Berr, Yusuf b. Abdullah (v. 463), *ed-Dürer fi İhtisari'l-Meğazi-ve's-Siyer*,

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar alâ'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsâr*, Mısır 1984.
- İbn Cema, Muhammed b. İbrahim (v. 733), *Tahriru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslam*, Katar 1988.
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (v. 597), *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1987.
- İbn Ebî Şerif, Muhammed b. Muhammed (v. 906), *Kitabu'l-Müsamere bişerhi'l-Müsâyere*, İstanbul 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1978.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (v. 808), *Mukaddime*, (Kitabu'l-İber'in I. cildi), Beyrut 1979.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed (v. 456), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut 1988.
_____, *İlmu Kelam*, Kahire 1979.
- İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed el-Busti (v. 354), *Kıssatu's-Sireti'n-Nebeviyye*, Dimaşk 1990.
- İbn Hişam, Abdülmelik (v. 218), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1992.
- İbn Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid (v. 861), *Kitabu'l-Müsâyere fi'l-Akaidi'l-Münciye fi'l-Ahira*, (Kitabu'l-Müsamere ile birlikte), İstanbul 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî (v. 774), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut 1988.
_____, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1976.
- İbn Kutluboğa, Kasım (v. 879), *Hâsiye alâ'l-Müsâyere*, (Kitabu'l-Müsamere ile birlikte) İstanbul 1979.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukrim (v. 711), *Lisanu'l-Arab*, Beyrut ts.
- İbn Sa'd, Muhammed (v. 230), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut ts.
- İcî, Abdurrahman b. Ahmed (v. 756), *el-Mevakıf fi İlmi'l-Kelam*, Kahire ts.
- İnayet, Hamid, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, trc. Yusuf Ziya, İstanbul 1995.
- İsfahânî, Şemsüddin b. Mahmud, (v. 749), *Metâliu'l-Enzâr alâ Tavâlii'l-Envâr li Kâdi Abdullah b. Ömer el-Beydâvî* (v. 685), İstanbul, 1305.
- İsmail Şükrü, *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*, İstanbul 1993.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali (v. 821), *Subhu'l-A'şâ fi Sınâati'l-İnşâ*, Beyrut 1987.

- Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahâbe-Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar*, trc. Sıtkı Güllü, İstanbul 1987.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I-II-III*, İstanbul 1987, 1989, 1994.
_____, *İslamcuların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994.
- Malik b. Enes (v. 179), *el-Muvatta*, İstanbul 1992.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed (v. 450), *Kitabü'l-Ahkâmi's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâti'd-Dîniyye*, Kuveyt 1989.
- Mustafa, Nevin Abdülhalık, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990.
- Müslim b. Haccac en-Nişabûrî (v. 261), *Sahihu Müslim*, İstanbul 1992.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref (v. 676), *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Mısır 1981.
_____, *Minhâcu't-Tâlibîn*, (Şirbini'nin Muğni'l-Muhtacıyla birlikte) yy, ts.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (v. 604), *et-Tefsîru'l-Kebîr evi'l-Mefatîhu'l-Ğayb*, Beyrut 1990.
- Remlî, Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed (v. 1004), *Nihâyetü'l-Muhtac ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1984.
- Reşid Rıza, Muhammed (v. 1935), *el-Hilafe evi'l-İmametü'l-Uzmâ*, Kahire 1341/1922.
- Reyyıs, Ziyaüddin, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, trc. Ahmed Sarıkaya, İstanbul 1990.
- Sabûnî, Nureddin (v. 580), *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, (Maturidiyye Akaidi adlı tercüme içinde, trc. Bekir Topaloğlu) Ankara 1991.
- Said Halim Paşa (v. 1921), *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1993.
- Senhûrî, Abdurrezzak (v. 1971), *Fıkhu'l-Hilafe ve Tetavvuruha*, Mısır 1989, (Aslı Fransızca doktora tezi, 1926).
- Suyûfî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911), *Tarihu'l-Hulefa*, İstanbul 1952.
_____, *Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Beyrut ts.
- Şemseddin, Muhammed Mehdi, *Nizamu'l-Hükûm ve'l-İdare fi'l-İslam*, Beyrut 1991.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatib (v. 977), *Muğni'l-Muhtac ilâ Ma'rifeti Meânî Elfazi'l-Minhâc*, yy, ts. (Daru'l-Fikr yayınevi)
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v. 311), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1967

- Taftazanî, Sa'duddin Mesud b. Ömer (v. 797), *Kelam İlmi ve İslam Akaidi-Şerhu'l-Akaid* (Arapça metin ve tercüme birlikte), trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali (v. 1158), *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, Beyrut ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (v. 279), *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul 1992.
- Udeh, Abdülkadir (v. 1954), *İslam ve Siyasi Durumumuz*, İstanbul 1986.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, İstanbul 1994.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (v. 1205), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt 1965.